

KUR'ANI ÇOĞULCULUK TEMELİNDE GAYRİ MÜSLİMLERLE DOSTLUK

Doç. Dr. Abdurrahman ELMALI
Harran Üniversitesi İlahiyat Fak.
Tefsir Anabilim Dalı Öğr. Üyesi

"Sana yapılan kötülüğü en güzel olan şekilde sav. Bu takdirde, seninle arasında düşmanlık bulunan kişi sınırsız bir dost olur." (Fussilet 41/34).

İslam'da tebliğ, hoşgörü, afvı safh ve diyalog meseleleriyle de alakası olan bu konu; giriş, sorunun ortaya konulması, ilgili ayetler ve yorumları, genel değerlendirme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

GİRİŞ

Son din olan İslam dini, en mükemmel ve evrensel esasları da beraberinde getirmiştir. Bu esasların çağın idrakine gereğine uygun bir şekilde sunulması ise bir görevdir. Bu noktada, mevcut hükümlerin illetlerinin ve maksatlarının iyi bilinmesi gerekmektedir.

Çoğulculuk Batı'da liberal gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Kur'an ve sünnetin beyanlarına müstenit İslam'da ise Allah'ın iradesine dayalı ve hukuki bir çoğulculuk söz konusudur. Allah kullarını imtihan ettiği bu dünyada onlara iradelerini serbestçe kullanma müsaadesini vermiş ve İslam da gayri müslimlerin yaşama hakkını bizzat naslarıyla tespit ve tescil etmiştir. Bu

husus, diğer hiçbir dinin naslarıyla ötekilere bahşetmediği bir haktır.¹ Herkes meşru hareketlerinde tam serbest olmalı ve kimse kimseyi Allah'tan başka rab edinmemelidir.

Dost: Sevilen, güvenilen, yakın arkadaş, gönüldaş, iyi görüşülen kimse, düşman karşıtı; iyi geçinen, aralarında iyi ilişki bulunan; bir şeye düşkün olan, aşırı ilgi duyan kimse.. demektir. Dostluk etmek de: Yakınlık kurmak, dost gibi candan davranmak, anlamlarına gelmektedir.²

Fertler ve toplumlar arasında olan dostluk, farklı dereceleri olan geniş çerçeveli bir kavramdır. Dostluğun; sevgi, saygı, nasihat-istişare, yardımlaşma, ihsan ve iyilikte bulunma, kötülük ve düşmanlık yapmama gibi gereklerinin olduğu anlaşılmaktadır. Farklı boyutlarıyla izafilik arz etmektedir.

İslam'ın insana bakıştaki genel felsefesi, yaklaşımı; onun şeref sahibi (mükerrem) (İsra 17/71), en güzel kıvamda (ahsen-i takvim) (Tin 95/4) ve üzerinde rahmetin tecelli ettiği bir varlık olduğu şeklindedir.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, Allah nezdinde İslam'dan başka bir din makbul değildir (Al-i İmran 3/85), kurtuluşa ancak iman edip salih amel işleyenler ulaşacaklardır ve müslümanlar da tek bir ümmettir (Enbiya 21/92).

İslam, lügat itibariyle "silm" ve "selâmet" köklerinden gelen ve mevcut kipiyle, teslimiyet, selâmete erdirmek, esenliğe çıkarmak ve karşılıklı emniyet ve barışı tesis etmek gibi manalara gelen bir kelimedir. İslamiyet, esenlik, emniyet ve barış dinidir. Bu esaslar müslümanın hayatında o kadar yaygındır ki, o namaza durduğunda bir ölçüde dünyadan alakasını keser ve Rabbine yönelir. Namazdan ayrılırken de adeta yeniden hayata dönüyor gibi, sağındakilere ve solundakilere selam vererek, yani "esenlik, emniyet, güvenlik içinde olun" diyerek namazını noktalar ve esenlik, emniyet, barış, huzur dileğiyle yeniden insanların arasına döner. Selam vermek ve başkalarının emniyet, güven içinde olmalarını dilemek, İslam'da yapılması en hayırlı olan işler arasında sayılmıştır. Nitekim bir gün kendisine "İslam'da hangi amel daha hayırlıdır?" şeklinde sorulan bir soruya Allah Rasülü (s.a.v.), "Senin başkalarına yemek yedinmen, tanıdığın ve tanımadığın herkese selam vermendir." şeklinde cevap vermiştir.³ Ne acıdır ki, temelde bu anlayış ve espiye dayanan İslam, bir kısım çevreler tarafından terörizmle aynı şey gibi

1 Bu konuda bkz. Maurice Bormans, Pluralism and Its Limits in the Qur'an and the Bible, Islamochristiana dergisi, Roma 1991, c.17, s.1-14; Orhan Atalay, Birarada Yaşamın Kur'ani Temelleri, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1998.

2 Heyet, Türkçe sözlük, Türk Dil Kurumu, Yeni Baskı, Ankara 1988.

3 Bu hadis Abdullah b. Ömer tarafından nakledilmiştir. Bkz. Buhari, el-İman, 5.

gösterilmek istenmektedir. Bu, çok büyük tarihi bir hatadır; zira yukarıda da ifade edildiği gibi, temeli itibariyle emniyet ve güvene dayanan bir sistemin terörle örtüştürülmesi, her şeyden önce İslam'ın ruhunu bilememenin ve onu kendi ruhuyla kavrayamamanın sonucudur. Müslümanlığı, onu yanlış temsil eden bir kısım zavallıların tavır ve davranışlarında değil, kendi kaynaklarında, tarihinde ve hakiki temsilcilerinde aramak gerekir.

İslam'daki cihad ise, müdafaa veya i'lay-ı kelimetullah (Allah'ın kelimesini yükseltmek) yolundaki engelleri kaldırmaya yönelik bazı hususi şartlara dayanan bir husustur. Ancak hususi şartlarla alakalı olarak inen cihad ayetleri, bazıları tarafından genelleştirilmek suretiyle, ikinci derecede üzerinde durulmaları gerekirken, asıl meselelerdenmiş gibi hep öne çıkarılmaktadır. Temelde, İslam'ın ruhunu kavrayamamış bu kimselerin, usûl-fürû dengesini kuramamaları, onların ruhunda kin ve nefret vesilesi şeklinde algılanmaktadır. Halbuki, hakiki bir mümin bütün yaratılmışa karşı sevgi ile doludur. Hz. Muhammed, bir muhabbet insanıdır. Onun bir adı da "Habibullah"tır. "Habib" kelimesi, 'seven' manasına gelmenin yanında, mahbub yani sevilen manasına da gelmektedir ki, Allah'ı seven ve O'nun tarafından da sevilen demektir. İmam Rabbani, Mevlana Halid, Şah Veliyyullah Dehlevi gibi tasavvuf erbabı, en büyük mertebenin sevgi mertebesi olduğunu söylerler.⁴

Allah (c.c.), bu kainatı sevdiğinden dolayı yaratmıştır ki, İslam da işte o sevginin dantelasını örmüştür. Sevgi, varlığın sebebi, özü ve varlıkları birbirine bağlayan en güçlü bir bağıdır. Kainat içinde her şey Allah'ın sanatıdır. Öyleyse eğer biz, Allah'ın sanatı olan insanlara sevgiyle yaklaşmazsak, Allah'ı, Allah'ı sevenleri ve Allah'ın sevdiklerini rencide etmiş oluruz. Bu açıdan, insan da, hayvan da diğer canlılar da, hatta cansızlar da, sevgiyle kucaklayıp bağrımıza basmaya değer mahiyette yaratılmıştır. Onlara karşı alakasızlık ya da hafife alma, dolayısıyla Sanatkâr'a karşı bir alakasızlık ve Sanatkâr'ı hor ve küçük görme demektir. Yunus'un ifadesiyle "Yaratan'dan ötürü yaratılanı sevme", yani herkese sevgiyle yaklaşma bir mümin sıfatıdır.

Daha sonra tekrar zikre konu edeceğimiz Al-i İmran 3/119 ayetinde yer alan "İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları (müslüman olmayan başkalarını) seversiniz" kısmı hakkında, başka yorumların yanında, Mufaddal, "Siz onlar için İslam'ı istiyorsunuz, ki bu en hayırlı şeydir, onlar ise sizin küfür üzere baki kalmanızı istiyorlar, ki şüphesiz bu da helaki netice verir" derken, Ebu Bekr el-Esam ise, "Siz onları afetlere ve mihnetlere maruz bırakmak istemiyorsunuz, onlar ise sizi afetlere ve mihnetlere maruz bırakmak istiyorlar

4 Meseia bkz. İbn Cüzey el-Kelbi, Kitabu't-Teshil, Kahire 1973, 1/118

ve sizin başınıza felaketlerin gelmesini bekliyorlar” yorumunu yapmıştır.⁵ Büyük müfessir Hamdi Yazır da bu kısım ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Onları, yani kendinizden başkasını da seversiniz. Müslümanın şiarı budur. Herkesin iyiliğini ister, herkese hayırhah (iyilik sever) olur, sevgi gözüyle bakar, haklarını korur, fesattan sakınır, kimseyi belaya sokmak istemez.” Yine o, aynı ayetteki “Siz, bütün kitaplara inanırsınız” kısmıyla alakalı olarak da “..Onun için herhangi bir kitaba mensup olanların ve hatta mensupluk iddiasında bulunanların kendilerine iyi nazar (bakış)ları kadar, sizin de onlara iyi nazar (bakış)ınız bulunur. Çünkü imanın gereği budur.”⁶

Allah’ın rahmetinin, gazabının önünde olduğu gerçeği, Kur’an’da İslam’ı temsil eden pek çok peygamber ve yüce şahsiyetin, kendilerine tebliğde buldukları insanlara onların başına dünyevi ve uhrevi azabın gelmesinden duydukları korku ve endişeleri en samimi bir şekilde dile getirmeleri, diğer bazı peygamberler gibi Hz. Peygamber’in de harp meydanında dışı kırılıp yüzüne miğferinin bir parçası saplandığı ve yüzünden dökülen kan yere düşeceği esnada, hemen ellerini kaldırarak âdeta dua ile ilahi gazabın önüne geçmeye çalışması, “Rabbim! Kavmime mağfiret et. Zira onlar (beni) bilmiyorlar” niyazıyla kafirlerin başına gelmesi muhtemel bir belayı önlemesi⁷ ve hayatında azami afvu safhü icra etmesi, müminin temel felsefesinde sahip olması gereken sevgi ve şefkat prensibine işaret etmektedir. Fahreddin er-Razi, bu hususu sık sık, “Bütün işlerin kemali, Allah’ın emrini tazim ve Allah’ın halkına şefkatle olur” formülü içerisinde vurgulamaktadır.

İslami irşadda şefkat, kalp ve gönülleri eritir; muhatabın gönlünü Allah ve Rasulünü kabule hazır hale getirir. Tebliğ edilen hakikatler, ne kadar sıcak ve ne kadar can alıcı da olsa, anlatanlardaki soğukluk, dinleyenler üzerinde olumsuz tesir icra edecektir. Böyle bir davranış ise fayda değil, sadece zarar getirir. Hiç kimsenin de insanları kendi hatalarından dolayı İslam’dan soğutmaya ve ürkütmeye hakkı y. Öyleyse, şefkatten dğın sevgi ve hürmetle mukabele gören bir davranış, İslam’ı tebliğ ve temsil eden müslümanın ayrılmaz bir vasfı, bir hususiyet ve özelliği olmalıdır. Çünkü şefkatin olmadığı yerde, sevgiden de, hürmetten de söz edilemez. İnsanları zor kullanarak belli şeylere itaat ettirmek mümkündür. Ancak, onlara tebliğ edilen hakikatleri zor kullanarak sevdirmek mümkün değildir. Halbuki şefkatin açamadığı kapı yoktur.

İslam’ın temsilcileri Sahabe ve onlardan sonraki Tabiin ve Tebe-i Tabiin adıyla anılan iki nesilden günümüze gelinceye kadar, başkalarıyla

5 Fahreddin er-Razi, Mefatihü'l-Gayb, Mısır 1907, 3/36-8.

6 M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur’an Dili, Sadeleştirilmiş baskı, İstanbul, Azim Dağıtım, 2/414.

7 Buhari, el-Enbiya ,54; Müslim, el-Cihad, 105.

münasebetlerde esas olarak insana karşı sevgi ve dostluk temel alınmış, yaratılana Yaratandan ötürü muamele, genel bir felsefe olarak kabul edilmiş ve bu düşünce temsil edildiği sürece de pek çok insan İslam'la tanışma fırsatını bulmuştur.

Bütün bunlara rağmen, İslam'da caydırıcılık adına bir kısım prensipler de bulunmaktadır. Ne var ki bazıları, asıl meselelerin gölgesinde yer alan ikinci derecedeki bu konuları sanki ana meselelermiş (usûl) gibi görerek, büyük yanlışlıklara düşmektedirler.

GAYRİ MÜSLİMLERLE DOSTLUK

Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler, Hıristiyanlar ve diğer din mensupları hakkında kullanılan ifadelerin çok sert olduğu ve onlarla yakın ilişkilerin yasaklandığı söylenir. Bunu Kur'an'ın bir kısım ayetlerine bakan bazı müslümanlar dile getirdiği gibi, bazı gayrimüslimler de bu babdaki bazı ayetlerin, insanları birbirinden ayırdığı gerekçesiyle, insan haklarına aykırı olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁸ Bu meseleye yaklaşırken çok dikkatli olmak gerekir.

Kur'an'ın evrenselliğini ve her zamana hitap ettiğini anlayabilmemiz için evvela Kur'an'ın indiği dönem, toplum ve şartların çok iyi bir tahlilinin yapılması ve ardından da ona, içinde bulunulan asrın birikimiyle bakmak ve devrin gözüyle okuyabilmek gerekmektedir. Eğer bizler Kur'an'ı her şeyin önüne geçirmek istiyorsak, ona, duygularımızı karıştırmadan yeniden bakmalı ve onu yeniden okumalıyız.

GAYRİ MÜSLİMLERLE DOSTLUK VE SEVGİ İLİŞKİLERİNİN YASAKLANDIĞI AYETLER VE YORUMLARI

GAYRİ MÜSLİMLERİ VELİ EDİNMENİN YASAKLANDIĞI AYETLER

Kur'an'da bir yandan Allah'ın müminlerin velisi, tağut ve şeytanların da kafirlerin velisi olduğu, öte yandan da müminlerin birbirinin velisi, kafirlerin de birbirinin velisi olduğu ifade edilmekte ve müslümanların kafirleri veli edinmemesi emredilmektedir.

8 Belçika'da yayınlanan 20 Ocak 1990 tarihli Le Soir gazetesindeki bir yazıda Kur'an'da insan haklarına aykırı birçok ayet olduğu ileri sürülmüştür ki bunlardan biri de Maide 51 ayetidir. Bkz., Prof. Dr. Musa K. Yılmaz'ın Cihad Ayetleri ve İnsan Hakları adlı makalesinden naklen: HRÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı II, 1996 Şanlıurfa.

VLİ KÖKÜNÜN İfade Ettiği Anlamlar

Bu kökle ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'de çok yerde velî (çoğulu: evliyâ'), vilâyet-velâyet ve tevellâ kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimelerin konumuzla ilgili anlamları şöyledir:

Râğîb'in ifade ettiğine göre velâ' ve tevâlî: İki veya daha fazla şeyin, aralarında kendilerinden başka bir şey olmayacak şekilde bulunmalarıdır. Bu da, mekân, niyet, din, arkadaşlık (dostluk=sadâka), yardım etme ve itikad açısından yakın olmayı ifade etmek için istare olarak kullanılır.⁹

el-Velyu: Yaklaşmak, yakın olmak.¹⁰

Veliye-yelî (fûlânen): Yaklaşmak, yakın olmak; kişiyi ara vermeden takip etmek.

Veliye-vilâyeten ve velâyeten eş-şey'e: Bir şeyi himaye edip kollamak ve emrine malik olmak.¹¹

Velî: Şu manaları taşır: Tâbi olan, seven, arkadaş (sadîk), dost, yardımcı, komşu, andlaşmalı müttelik (halîf), akraba (sıhr), mutasarrıf, kişinin işini üstlenip koruyan ve kollayan. Velî , düşmanın (adüvv) zıddıdır. Kadının velisi, onun sahip ve hakimidir.¹²

Vilâyet-velâyet (Enfal 8/72'de): Râğîb'in bildirdiğine göre, vilâyet; yardım etme, velâyet; idaresini üstlenme demektir. Bu son iki kelimenin aynı olduğu da söylenmiştir. Bu kelimenin esas manası, idaresini üstlenmedir.¹³ Kurtubi, "Velâyet: Yardım etme ve nesep manalarına gelir, bazen de vilâyet ve velâyet imâret manasında kullanılır", der.¹⁴ Vilâyetin, icra (hutta), imâret ve sultan (sulta, otorite) anlamlarını taşıdığı da söylenmiştir.¹⁵

Tevellâ er-racûle: Bir kişiyi velî edinmek, bir kişiye gönüllü tabi olup (ittibâ) ondan hoşnut olmak, yardım etmek.¹⁶ Cessas, velî ve tevellî münasebetini şöyle açıklar: Velî , arkadaşımı (sâhib) işi konusunda ona

9 Râğîb el-İsfahani, el-Mütfredât fi Ğaribi'l-Kur'an, İstanbul 1986, VLY md.

10 Zebidi, Tâcu'l-Arus, Mısır 1306, VLY md.; Ebu'l-Fadl b. Muhammed b. Mükrim İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, Beyrut, VLY md.

11 Heyet, el-Müncid fi'l-Luğa ve'l-A'lâm, Beyrut 1962, VLY md.

12 İbn Manzur, a.y.; Zebidi, a.y.; el-Müncid, a.y.; Asım Efendi, Kamus, İstanbul 1305, 4/1224-5, "Veli" md. Razi ise Maide 5/55 ayeti münasebetiyle şöyle der: Veli: yardım eden, seven anlamında da, tasarrufla bulunan (mutasarrıf) anlamında da gelmiştir. Razi, a.g.e., 3/417.

13 Râğîb, a.y.

14 Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an, Beyrut 1988, 8/37.

15 Zebidi, a.y.

16 İbn Manzur, a.y.; Zebidi, a.y.; el-Müncid, a.y.

yapacağı yardımıyla kollayandır (yetevellâ); mümin, taatteki ihlasında Allah'ı kollamasıyla O'nun velisidir, Allah da, kendisine taate karşı mükafat verme konusunda kendilerini kollamasıyla müminlerin velisidir.¹⁷

Süleyman Ateş ise, veli edinmenin, birini kendine koruyucu dost edinmek, ona gönülden bağlanmak anlamını taşıdığını söylemektedir.¹⁸

Bu açıklamalardan, VLY türevleriyle, esas kökte olan yakınlık anlamının ve, yakınlığın bir kısım gereklerinin ve neticelerinin dile getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu kökün, farklı boyutlarıyla dost olma manasını ve daha başka manaları da taşıdığı görülmektedir.

Gayri Müslimleri Veli Edinmenin Yasaklandığı Ayetler

Şimdi de içerisinde sarih bir şekilde gayri müslimlerin veli edinilmesinin yasaklandığı ayetleri nüzul sırasına göre görmeye çalışalım. Bu konudaki ayetlerin Medine döneminde Bedir savaşından sonra gelmiş olduğu görülmektedir ki, bu husus çok manidardır.

1. Enfal suresinde:

“İman edip de hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler ve (Muhacirleri) barındırıp yardım edenler var ya, işte onlar birbirlerinin velisi (dostu, koruyucusu)durlar. İman edip de hicret etmeyenlere gelince, onlar hicret edinceye kadar onların velayetinden size bir şey yoktur. Fakat din hususunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında sözleşme bulunan bir toplumun aleyhine olmaksızın (o müslümanlara) yardım etmeniz gerekir. Allah yaptıklarınızı hakkıyla görmektedir.” “Kafir olanlar da birbirlerinin velisidirler. Eğer siz bunu (Allah'ın bu emirlerini) yapmazsanız, yeryüzünde fitne ve büyük fesat meydana gelir.” (Enfal 8/72-73)

Bedir savaşının akabinde inen Enfal suresindeki bu ayetler, müminlerin birbirleriyle ve kafirlerle olan ilişkilerini düzenlemektedir. Mekke'de inandıkları halde çeşitli nedenlerle hicret edemeyen müminler de vardı. Bunların içinde gücü yetmediği için hicret edemeyenler bulunduğu gibi, imkanı olduğu halde hicret etmemiş olanlar da vardı. Burada bu sonuçların hicret etmedikçe müslümanlar tarafından korunmasının gerekmediği ifade edilmektedir. İbn Abbas ve Tabiiinden bazıları bu ayetlerdeki velayetle ilgili kelimelerin birbirine mirasçı olma anlamına geldiğini, diğer bazı müfessirler ise, mezkur velayetin, dostluk, koruyuculuk, dayanışma anlamında olduğunu

17 Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi el-Cessas, Ahkâmü'l-Kur'an, Kahire, 3/280 (Nisa 4/144 ayeti münasebetiyle).

18 Süleyman Ateş, Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri, İstanbul 1988, 4/45-6.

söylemişlerdir. Süleyman Ateş'in de belirttiği gibi, birinci ayette Muhacirlerle Ensar'ın, hicret etmeyen müminlere hangi şartlarla yardım edeceklerinin anlatılması, bu son görüşün doğruluğunu ortaya koymaktadır. İkinci ayette bu hükümlere aykırı davranarak müminlerin kafirlerle dostluk ilişkisi kurmaları halinde büyük karışıklıkların çıkacağına bildirilmesi de buradaki velayetin, yardımlaşma, koruma anlamlarına geldiğini göstermektedir. Muhacir müslümanların, Kureyş müşrikleriyle kabile, kan ve hısımlık bağları vardı. İşte yüce Allah, indirdiği bu ayetlerle, müslümanlarla kafirler arasındaki bağların koptuğunu, müslümanların dostunun ancak müslümanlar olduğunu bildirmiştir.¹⁹ Ayetin ifadesinden anlaşıldığına göre, müminler kendi aralarında birbirlerine bağlanma (tevâsul) ve birbirlerini dost edinme (tevellî) ve kafirlerle aralarındaki alakaları kesme konularında emroldukları hususları yerine getirmezlerse, yeryüzünde büyük bir fitne çıkacak, yani iman zayıflayacak ve inkar zuhur edecektir.²⁰ Bu ayetin İslam cemaatinin tutunma ve kuvvetlenme döneminde geldiği ve kimlik, mahiyet ve misyon itibariyle hakikatte Mekke müşrikleriyle hiçbir alakasının olmadığını vurguladığı görülmektedir. İbn Atiyye de bu iki ayetten maksadın, Muhacirler, Ensar ve hicret etmemiş müminlerle, kafirler ve Hudeybiye'den sonra hicret edenlerin pozisyonlarını (menâzil) açıklamak olduğunu söylemektedir.²¹

2. Al-i İmran suresi:

"Müminler, müminleri bırakıp da kafirleri dost (evliyâ') edinmesin. Kim böyle yaparsa, Allah ile ilişkisi kesilmiş olur. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikelerden) korunmanız durumu bundan hariçtir. Allah, sizi kendisinin (in emirlerine karşı gelmek)den sakındırır. (Çünkü) dönüş onadır." (Al-i İmran 3/28)

Bu ayetin iniş sebebi hakkında şu rivayetler kaydedilmiştir: 1- İkrime veya Said b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, Yahudilerden bir grup Ensar'dan balarına gizlice gelerek, dinlerini bozmak isterlerdi. AshaRifâa b. el-Münzir, Abdurrahman b. Cübeyr ve Said b. Hayseme bu müslümanlara, o Yahudilerden sakınmalarını ve uzak durmalarını tavsiye ettiler. Onlar dinlemediler. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.²² 2- Kelbî'nin söylediğine göre ayet, münafıkların başı Abdullah b. Übey ve adamları hakkında inmiştir. Bunlar Yahudilerle ve müşriklerle dost bulunuyor, onlara müslüman tarafından bilgi aktarıyor ve onların Rasulullah aleyhine zafer kazanmalarını arzu ediyorlardı. 3- Dahhak'ın İbn Abbas'tan

19 Süleyman Ateş, a.g.e., 3/540-2.

20 Beydavi, Envâru't-Tenzil, İstanbul 1285, 1/486.

21 Abdülhak b. Gâlib İbn Atiyye, el-Muharraru'l-Veciz, Beyrut 1993, 2/555.

22 Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmi'u'l-Beyân, Mısır 1968, 3/228-9; Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vahidi, Esbabu'n-Nüzul, Beyrut 1993, s. 85.

rivayetine göre ise, ayet Ubâde b. es-Sâmit hakkında indi; Bedir'e iştirak etmiş olan bu sahabinin Yahudilerden anlaşmalı dostları vardı. Hendek savaşı sırasında Ubâde Hz. Peygamber'e gelerek: 'Ey Allah'ın Peygamberi! Yahudiler içinde beşyüz adamım var, onların da benimle beraber çıkmalarını ve düşmana karşı bize destek olmalarını istiyorum.' dedi. Bu ayet indi.²³ 4-Mukatil'in bildirdiğine göre de, Müslümanlardan Hâtub b. Ebi Beltea ve başkaları, Mekke kafirlerine sevgi gösterisinde bulunuyorlardı. Allah teala bunu yasakladı.²⁴

Tefsirler bu surenin, Enfal suresinden sonra indiğini söylemektedir ki, buna göre surenin tamamı olmasa bile büyük bir kısmı Uhud savaşından önce inmiş olmalıdır. Hâtub ile ilgili rivayetin ayetin siyakına uymadığını ve bu konuyla alakalı Mümtehine 60/1 ayetiyle ilgili olarak anlatıldığını ifade eden Süleyman Ateş, her ne kadar bu ayet münasebetiyle surenin baş kısmının nüzülüyle ilgili bir rivayete dayanarak bu ayetin Yahudilerin de zaman zaman katıldığı, Necran Hıristiyanlarıyla Hz. Peygamber arasında geçen uzun münakaşalar üzerine inen ayetlerden olduğunu söylemişse de -ki Necran heyeti hicretin dokuzuncu yılında Medine'ye gelmiştir-, kendisi daha önce surenin başında ise surenin ilk seksen küsur ayetinin mezkur münakaşalar üzerine değil, Bedir savaşından da önce Yahudilerin Medine'de etkili olduğu ilk hicret yıllarında, özellikle kiblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram yönüne çevrildiği sıralarda indiğinin anlaşıldığını kaydetmiştir.²⁵ Gerçekten de ayetin siyaki ve bu konudaki rivayetlerin çoğu ayetin hicretin ilk yıllarında müslümanlara ve İslam'a karşı düşmanlık besleyen Yahudilerle ilgili olarak indiğini göstermektedir. Aynı zamanda ayetin istisna ifade eden son kısmı da nüzulün müslümanlara karşı düşmanlığın söz konusu olduğu bir ortamda vuku bulmuş olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesi ile Yahudiler itibarını, Evs ve Hazrec'in İslam kardeşliği sayesinde de hakimiyetlerini kaybetmeye başladılar. Bedir zaferi, Yahudileri hayli tedirgin etmişti. Bundan dolayı kendileri için büyük tehlike gördükleri İslam'ı daha fazla büyümeden boğmak istiyorlardı.

Taberi bu ayet hakkında İslam'ın korunması temeline dayanan bir yorum yapar ve ayetin manasının "Ey müminler, kafirleri, dinleri konusunda onları veli edinecek, müminleri bırakıp müslümanlara karşı onlara destek verecek ve onları müslümanların açık yönlerine muttali kılacak bir şekilde destekçi ve yardımcı edinmeyin, zira kim bunu yaparsa Allah'la bir ilişki kalmaz, yani Allah'tan uzak olur, Allah da onun dininden irtidadı ve küfre girmesi sebebiyle ondan uzak olur.." şeklinde olduğunu ifade eder, daha sonra

23 Vahidi, a.y.

24 Razi, a.g.e., 2/434.

25 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/5-6, 33.

da İbn Abbas'ın bu ayetle Allah'ın müminleri kafirlere karşı sevecen davranmaktan (en yülâtüfû) nehyettiğini söylediğini kaydeder.²⁶ Beydavi'nin veli edinmemekle ilgili yorumu farklı bir temele dayanmaktadır ve şöyledir: "Müminler, sevmeleri ve buğzetmeleri sadece Allah için olsun diye, yakınlık veya Cahiliye arkadaşlığı veya bunlara benzer hususlar sebebiyle onlarla dost olmaktan veya, savaşta veya diğer dini işlerde onlardan yardım istemekten nehyolunmuşlardır."²⁷ Ayetin son kısmı hakkında değişik bir tefsir sunan Hasan ise, anlamın "Onlarla bu dünyada sıra-i rahim ve başka konularda maruf bir şekilde arkadaşlık et (sâhibhum), ancak din konusunda asla!" şeklinde olduğunu bildirir.²⁸

Taberi ve Beydavi'nin yorumlarını bir manada birleştirmiş olan Hamdi Yazır'ın tefsiri de, ayetteki nehyin genel hedefini çok iyi açıklayıcıdır. O şöyle der: "Müminler, iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, müminlere şimdiki zamanda veya gelecekte zararı dokunacak, İslam'a zarar verecek ve ters düşecek bir surette kafirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Sevgisini, muhabbetini ve buğzunu hep Allah için yapsın.. yoksa müminler, hiç kimseye karşı iyi davranmaktan, adalet ve ihsandan menedilmiş değillerdir. Hukuka riayet, ahidde sebat, ciddiyet, merhamet ve yardımseverlik aslında iman gereği olan güzel huylardır. Güzel huy ise müminin şiarıdır. Fakat müminler her şeyden önce din ve imanlarında samimi olmak zorundadırlar. Allah'tan başkasına nefsinin teslim etmeyecek olan müminin, kendisini herhangi bir sebepten dolayı kafirlerin dostluğuna kaptırması, imanına ve ciddiyetine aykırı olur. Bir kafir, bir mümine dünyaları bağışlasa bile, onun ne imanına, ne de din kardeşlerine en ufak bir zarar getirecek şeyi kabul ettirememelidir. Bir mümin de bunu bile bile yapmaz, fakat iyi niyetle gaflet edebilir, hüsnü zan ederek aldanabilir. Karşısındakine göre bilgisi, tecrübesi veya dünya işlerindeki haberi daha eksik olabilir. Farkında olmaksızın fena yollara sürüklenebilir, fena işlere bulaştırılabilir. Bunlar ise, müminlerin yavaş yavaş kafirlere benzemelerine ve ilahî nusretin de üzerlerinden eksilmesine sebep olabilir. "Her kim böyle yaparsa, Allah'tan ilişkisi kesilmiş olur." Bundan dolayı kesinlikle müminler, kafirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluktan sakınmalıdırlar. Meğer ki bütün bu gibi tehlikelerden korunabilecek bir vaziyette bulunsun ve korunabilsin."²⁹ Süleyman Ateş de, bu ayetle ilgili olarak şu açıklamalara yer verir: "Yüce Allah, yukarıda (bu ayetten önce) kitap ehli olan Yahudilerin küfürlerini, peygamberlere saldırılarını

26 Taberi, a.g.e., 3/228-9.

27 Beydavi, a.g.e., 1/200. Alusi de aynı anlamda yorum yapmıştır. Bkz. Ebu'l-Fadl Mahmud el-Alusi, Ruhu'l-Maâni, Beyrut, 3/120.

28 Taberi, a.y.

29 Hamdi Yazır, a.g.e., 2/340.

açıkladıktan sonra müslümanlara, böyle toplumlara karşı ihtiyatlı bulunmalarını, bunlara sır vermemelerini emretmektedir. Bu ayet, müslümanların, müslüman olmayan toplumlarla ilişkileri konusunda iki prensip getirmektedir. 1- Müslüman olmayanlarla ilişki kurarken daima ihtiyatlı olmak, onlara fazla güvenmemek, yalnız müslümanları gerçek dost bilmek. 2- Şartların gerektirdiği hallerde şerhlerinden korunmak için onlarla iyi geçinmek, fakat onları baş tacı etmemek.³⁰

Ayetle ilgili bu tefsirlerde temelde, eski dostlukların yerine İslam'ın getirdiği yeni dostluk sebeplerini ikame etmenin, kafirlere müslümanların aleyhine olacak şekilde yardım etmemenin, onlardan yardım istememenin ve müslümanların, gayri müslimlerle yakın arkadaşlığın getirebileceği kötü sonuçlardan korunmasının gerektiğinin dile getirildiği görülmektedir.

3. Nisa suresi:

1- *"Siz ne oldu ki münafıklar hakkında iki gruba ayrılıyorsunuz? Oysa yaptıkları işlerden dolayı Allah onları başaşağı etmiştir. Allah'ın saptırdığını doğru yola iletmek mi istiyorsunuz? Allah birini saptırırsa artık onun için bir yol bulamazsın. Sizin de kendileri gibi inkar etmenizi istediler ki, onlarla eşit olasınız. O halde Allah yolunda hicret edinceye kadar onlardan dostlar edinmeyin. Eğer yüz çevirirlerse onları yakalayın, nerede bulursanız öldürün ve onlardan ne dost ne de yardımcı tutmayın!"* (Nisa 4/88-89)

Bu ayetlerin nüzul sebebi olarak kaydedilen rivayetlerden bazıları şöyledir: 1- Bu ayetler, Mekke'den göçüp Medine'ye gelen, bir süre orada kaldıktan sonra oranın şartlarına dayanamayıp çöle gitmek üzere Allah'ın Elçisi'nden izin alan ve göçe kona gidip müşriklere beraber yaşayan bazı kimseler hakkında indi. Müslümanlar da bunların müslümanlar olup olmadıkları konusunda ihtilaf ettiler.³¹ Buna yakın ve, Araplardan Medine'ye gelip müslüman olan ve veba hastalığına yakalanınca dinden çıkıp Medine'den ayrılan bir gruptan bahseden diğer bir rivayet de Abdurrahman b. Avf'tan gelmiştir.³² 2- Avfi kanalıyla İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre, Mekke'de müslüman oldukları halde müşriklere yardım eden bazı insanlar vardı. Bunlar bir ihtiyaçları için Mekke'den çıktılar. Durumu öğrenen müslümanlar bunları öldürüp öldürmeme konusunda ihtilaf ettiler.³³ 3- Ayet, Uhud savaşı gününde Rasûlullah'la beraber savaş için çıkıp da sonra geri dönen münafıklar hakkında inmiştir.³⁴ S. Ateş'in de belirttiği gibi, Uhud savaşı ile ilgili ayetlere

30 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/33.

31 Razi, a.g.e., 3/280.

32 Bkz. Kurtubi, a.g.e., 5/197-8.

33 Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim, İstanbul 1992, 2/327.

34 Bu, Zeyd b. Sabit'in rivayetidir. Bkz. Buhari, Tefsiru'l-Kur'an, 92; Müslim, Sıfâtü'l-

bağlabu ayetlerin Medine münafıkları hakkında indiği düşünülebilir, önce ayetteki “onlar hicret etmedikçe” ifadesi, sonra Müslümanların dini inkar etmelerini isteyenlerin buldukları yerde öldürülmeleri emri, Medine münafıklarının durumuna uymamaktadır.³⁵ Kurtubi de ilk iki rivayeti ayetin siyakının desteklediğini söylemektedir.³⁶ Rivayetlerin çoğu, bu ayetlerde anlatılanların, Medine münafıkları değil, Medine dışında, Mekke yöresinde yaşayan bedevi Arap kabileleri olduğunu göstermektedir. Bu ayetlerde, dinden dönen bir grup veya gruplar söz konusu edilmiştir.

Bu münasebetle Razi, “Bu kimseler hakkında müslümanlar ikiye ayrılmıştı; bir grup onlara meylediyor, müdafaa ediyor ve yakınlık gösteriyordu. Diğer grup ise onlara ters çıkıyor ve düşmanlık gösteriyordu. Bunun üzerine müslümanlar bundan nehyedilip tek bir yol üzere olmakla emrolundular.. Allah onların küfrünü ve bu küfür içerisindeki aşırılıklarını beyan edince, müminlere onlarla nasıl davranışlar içerisinde girileceğini açıklamıştır” demektedir³⁷, Alusi ise buradaki 89. ayetten muradın, “onlarla, mezkur –müslümanların da kendileri gibi küfre yönelmelerine dair- arzularını sürdürdükleri takdirde, dost olmayın” demek olduğunu söylemektedir.³⁸ Bu ayette, müminlerin, o gün için hicretle simgelenen İslam ve iman etrafında toplanmalarının hedeflendiği ve, kendileri irtidat ettiği gibi onların da irtidatını isteyenlerle alakalarının kalmadığı vurgulanmıştır.

2- “Ey iman edenler! Müminleri bırakıp da kafirleri dost tutmayın! Allah’a, aleyhinizde apaçık bir delil vermek mi istiyorsunuz?” (Nisa 4/144).

Yahudiler sebebiyle inen ayetlerden biri de budur. Bundan önce yer alan 139. ayet, münafıklarla Yahudiler arasında bir dostluk ve antlaşma olduğunu, münafıkların Yahudileri dost tutup onlardan şeref ve menfaat beklediklerini bildirmektedir. Hicretin beşinci yılına kadar bütün Yahudiler Medine’den çıkarılmıştı. Demek ki bu ayetler, hicri beşinci yıldan önce nazil olmuştur. Bu ayet hakkında Razi birinci derecede şu yorum ve bilgileri sunmaktadır: “Bil ki Allah teala, daha önce münafıkları, istikrarsız bir şekilde bazen kafirlere, bazen de müslümanlara meyletmeleri dolayısıyla yerince, bu ayette de müslümanları onlar gibi hareket etmekten nehyetmiştir.. Bu konuda sebep şudur: Ensar’ın Medine’de Kureyza oğulları ile andlaşmaları, süt emzirme ve sevgi ilişkileri vardı, Rasulullah (s.a.v.)’a: ‘Kimi dost edinelim?’ dediler. O, ‘Muhacirleri’, buyurdu da, bunun üzerine bu ayet nazil oldu..”³⁹

Münafikîn, 5.

35 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/337—8.

36 Kurtubi, a.g.e., 5/198.

37 Razi, a.g.e., 3/280.

38 Alusi, a.g.e., 5/109.

39 Razi, a.g.e., 3/332-3.

İbn Kesir de, buradaki kafirleri dost tutmanın, -Al-i İmran 3/23 ayetinde olduğu gibi- onlarla arkadaşlık (musâhabe, musâdaka), öğütlenme, onlara gizlice sevgisini bildirme, müslümanların gizli iç hallerini ifşa etme manasına geldiğini söyler.⁴⁰

4. Maide suresi

1- *"Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dostlar (evliyâ') edinmeyin! Onlar birbirlerinin dostudurlar. Sizden kim onları dost tutarsa, o onlardandır. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez. Kalplerinde hastalık bulunanların 'Bize bir felaket gelmesinden korkuyoruz' diyerek onların arasına koşuştuklarını görürsün.."* (Maide 5/51-52)

Übey b. Ka'b ve İbn Abbas'ın bu ayetteki "evliyâ'" kelimesini "erbâben" kelimesiyle okudukları ifade edilmektedir.⁴¹ Rab kelimesi ise bilindiği gibi, itaat olunan efendi, bir şeyin maliki, herhangi bir durumu düzelten kimse anlamlarına gelmektedir.

Bu ayetlerin iniş sebebi olarak şu rivayetler kaydedilmiştir: 1- Süddî'nin bildirdiğine göre ayet, Uhud kıssası hakkında müslümanlar korkunca inmiştir; müslümanlardan bir grup, Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeye niyetlenmişti. 2- İkrime'nin söylediğine göre ayet, Ebu Lübâbe b. Abdilmünzir hakkında indi; Rasulullah onu müslümanlar tarafından kuşatılan Kureyza oğullarına gönderdiği zaman, onlar Ebu Lübâbe'ye Hz. Muhammed'in (s.a.v.) kendilerine ne yapacağını sordular, o da elini boğazına götürerek idam edileceklerine işaret etti.⁴² 3- Ayet, Ubâde b. es-Sâmit ve Abdullah b. Übey hakkında indi; Ubâde, Yahudilerle olan dostluğundan teberrî etti, İbn Übey ise onların dostluğuna tutundu ve 'Ben, başımıza felaketlerin gelmesinden korkuyorum' dedi. Zühri'den gelen bir habere göre, Bedir'de müşrikler mağlup olunca Müslümanlar, Yahudilerden dostlarına 'Allah Bedir günü gibi bir günü başımıza getirmeden siz de iman edin!' dediler. Malik b. es-Sayf, 'Kureyş'ten savaşmayı bilmeyen bir grupla karşılaşmanız, size aldatmasın. Biz size karşı bir topalanırsak, sizin bizimle savaşmaya gücünüz yetmez' dedi. Bunun üzerine Ubâde ve Abdullah b. Übey mezkur kanaatlerini dile getirdiler ve Allah bu ayetten 67. ayete kadarki kısmı indirdi.⁴³ Aynı temele dayalı diğer bir rivayete göre ise, Ubâde b. es-Sâmit ve Abdullah b. Übey ile ilgili bu olay, Allah Rasulü Kaynuka oğullarını yendiği zaman Abdullah b. Übey'in Yahudileri korumak istemesi üzerine vuku buldu.⁴⁴ 4- Abdullah b. Übey ve adamları, Yahudileri ve Necran

40 İbn Kesir, a.g.e., 2/292-3.

41 İbn Atiyye, a.g.e., 2/203.

42 Kurtubi, a.g.e., 6/140-1; İbn Kesir, a.g.e., 3/125.

43 İbn kesir, a.g.e., 3/125.

44 İbn Kesir, a.g.e., 3/126; Celalüddin es-Suyuti, Esbabu'Nüzul, Kahire 1986, s. 78.

Hıristiyanlarını korumaya çalışıyorlardı. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar zengin idiler. Abdullah'a ve adamlarına yardım ediyorlar, borç veriyorlardı.⁴⁵ Bu rivayetlerin büyük bir kısmını kaydeden Taberi delil yetersizliğinden herhangi bir tercihte bulunmazken, Süleyman Ateş ise Abdullah b. Übey ile ilgili rivayetin ayetin iniş sebebi olmaya daha uygun olduğunu söylemektedir.⁴⁶ İbn Atiyye'nin kaydettiğine göre, Maide 5/52 ayetinde ise Abdullah b. Übey'e ve münafıklardan onun, Kaynuka oğulları himayesine girme yönündeki yoluna tabi olanlara işaret edilmektedir.⁴⁷

Beydavi ayetin ilk kısmı hakkında, "Onlara dayanmayın (itimad etmeyin) ve onlarla sevenlerin muâşeretü gibi muâşerette bulunmayın" yorumunu yapmaktadır.⁴⁸ M. Hamdi Yazır'ın bu ayetteki nehiy ifadesiyle ilgili yorumu ise orijinaldir: "Onlara veli olmayınız değil, onları veli tutmayınız, itimad edip de yar tanımayınız, yordaklık etmeyiniz. Velayetlerine, hükümlerine, yardımlarına müracaat etmek, mühim işlerin başına getirmek şöyle dursun, onlara gerçek bir dost gibi tam bir samimiyetle itimad edip de kendinizi kaptırmayınız. Özetle onları dost olur sanıp da yakın dostlarınız gibi sıkı fıkı beraberliklere dalmayınız, tuzaklarına düşmeyiniz, isteklerine iştirak etmeyiniz. Görülüyor ki, "Yahudiler ve Hıristiyanlara dostlar olmayınız" buyurulmamış, "Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyiniz" buyurulmuştur. Çünkü "Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez." (Mümtehine 60/8) buyurulmuştur. Şu halde müminler, Yahudi ve Hıristiyanlara iyilik etmekten, dostluk yapmaktan, onlara amir olmaktan yasaklanmış ve men edilmiş değil, onları dost edinmekten, yordaklık etmekten yasaklanmışlardır. Çünkü onlar müminlere yar olmazlar."⁴⁹ Süleyman Ateş de bu konuda ayetin nüzul şartlarını nazar-ı itibara alan şu değerlendirmeye yer verir: "Demek ki bu ayetler, henüz Yahudilerin, bir kütle olarak Medine'de buldukları sırada inmiştir. Müslümanların düşmanı olan Yahudilerle dost olan, belki de Müslümanların stratejik durumu hakkında Yahudilere sır veren münafıklar hakkındadır. Ayetler, evvel emirde Yahudilerle ilgilidir. Çünkü Medine'de bir kütle halinde bulunan ve yaptıkları ittifakı bozup müslümanlara hiyanet eden, Yahudilerdi. Fakat Müslümanların, Müslümanlarla savaş halinde bulunan Hıristiyanlarla da dost olması doğru görülmemektedir. Bu ayet, müslümanlara karşı savaşan Yahudi ve Hıristiyanları dost tutmamayı, onları veli yapmamayı

45 Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, Ahkamu'l-Kur'an, Mısır, 2/633; Razi, a.g.e., 3/411; Süleyman Ateş, a.g.e., 3/13.

46 Süleyman Ateş, a.g.e., 3/11-13.

47 İbn Atiyye, a.g.e., 2/203-4.

48 Beydavi, a.g.e., 1/342

49 Hamdi Yazır, a.g.e., 3/265-6.

emrediyor. Bir müslüman toplumu gayri müslimlerle dost olabilir, fakat bu dostluğu başka müslümanlara zarar vermemekle şartlıdır.”⁵⁰ Kurtubi de, “bu ayet, şer’an onlarla dostluğun (müvâlât) kesilmesine delalet eder. Kim müslümanlara karşı onlara destek sağlarsa (o onlardandır)” der ve daha sonra “Zulmedenlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur..” (Hud 11/113) ayetine ve (Al-i İmran 3/28, 118) ayetlerine işaret eder.”⁵¹

Müfessirler bu pasajda 51. ayetteki “Onlar birbirlerinin dostudurlar” ifadesinin dost edinmedeki nehyin illeti olduğunu söylerler ki kanaatimizce bu husus çok önemlidir. Mesela Beydavi şöyle der: “Bu kısım, nehyin illetine îmada bulunmaktadır; yani mana şöyledir: Onlar sizin hilafınızda müttefiktirler, din konusundaki ittihadları ve size karşı olmadaki ictimaları dolayısıyla onlar birbirini dost edinirler.”⁵²

2- “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenle ve kafirlerden (el-küffâr) dininizi alay ve oyun konusu edinenleri dostlar edinmeyin! Eğer (gerçekten) iman ediyorsanız, Allah’tan gereğince korkun.” (Maide 5/57). İbn Mes’ud’dan gelen bilgilerde buradaki el-küffâr kelimesi, “ve şirk koşanlardan” şeklinde geçmektedir. Belirtelim ki, müteakip ayette de bu ayette zikri geçen grupların, müslümanlar namaza çağırdıklarında onu alay ve eğlence konusu yaptıkları bildirilmektedir.

Müfessirlerin de belirttiği gibi, bu ayetteki nehiy; illet olduğu belirtilmek ve böyle olanın dostluktan uzak ve düşmanlığa layık olduğuna tenbihte bulunulmak üzere, dini alay konusu edinmeye dayandırılmıştır.⁵³

Bu ayetin nüzul sebebi olarak İbn Abbas’a atfedilen iki rivayetin kaydedildiği görülmektedir: 1-Yahudi ve müşriklerden bir topluluk, müslümanların secde yaptığı bir vakitte güldüler de, bunun üzerine Allah bu ayetleri indirdi.⁵⁴ 2- Rifâa b. Zeyd b. et-Tâbut ile Süveyd b. Haris görünüşte müslüman olmuşlar, müslüman olmuş gibi görünmüşler, sonra münafıklığa girişmişlerdi, müslümanlardan bir takım kimselerin de bunlara sevgisi vardı, bu ayet bunlar hakkında indi.⁵⁵ Bu rivayete göre, dıştan müslüman görünüp içinden nifak ve küfür taşımak, dini çirkin maksatlara alet yapmak, Bakara 2/14 ayetinde anlatıldığı gibi, dini eğlence ve oyuncak yerine koymaktır ve bununla önce, müslümanlığını açığa vurarak, müslümanlara içlerinden fesat saçmak isteyen dönme kafirlere dikkat nazarı celbedilmiştir. Bununla beraber

50 Süleyman Ateş, a.g.e.,3/13-4.

51 Kurtubi, a.g.e., 6/140-1.

52 Beydavi, a.g.e.,1/342. Yine bkz. Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, Mısır, 1/619; Alusi, a.g.e, 6/106-7.

53 Beydavi , a.g.e.,1/345; Alusi, a.g.e., 6/171.

54 Kurtubi, a.g.e., 6/145.

55 Vahidi, a.g.e., s. 168; Suyuti, a.g.e., s. 78; Razi, a.g.e., 3/413.

sebeup özel olmakla birlikte, hüküm geneldir ve her çeşit alayı içine alır.⁵⁶ 51. ayetten buraya kadar olan kısmı bütünlük içerisinde değerlendiren ve son rivayeti mezkur yorumuyla birlikte kaydeden Razi şöyle der: “Mana şöyledir: Mezkur topluluk sizin dininizi alaya aldığı için artık onları dostlar, yardımcılar ve sevgililer (ahbab) edinmeyin, zira bu, akıldan ve mürüvvetten hariç bir iş gibidir.”⁵⁷

5. Mümtehine suresi:

1- *“Ey iman edenler! Benim ve sizin düşmanlarınız olanları veliler edinmeyiniz. Onlar, size gelen (vahyi) inkar ettikleri, Peygamber’i ve sizleri, Rabbiniz olan Allah’a iman ettiğiniz için yurtlarınızdan çıkardıkları halde sizler onlara karşı sevgi gösteriyorsunuz..”* (Mümtehine 60/1)

Pek çok kaynağın Hz. Ali’den naklettiği bilgilere göre bu ayet, ayetler veya sure Mekke’nin fethi için gizli hazırlıkların yapıldığı dönemde Hâtüb b. Ebi Beltea’nın Mekkelilere durumu haber veren bir mektubu gizlice göndermesi ve bunun ortaya çıkarılması üzerine nazil olmuştur.⁵⁸ Ayetin kendisi ve nüzul sebebi açıkça mezkur nehyin gerekçesini ifade etmektedir. Surenin genel teması, “Allah için sevme ve Allah için kızma” çevresinde toplanır. Müminlerin, yakınları dahi olsa, kafirleri kendilerine sırdaş yapmalarının doğru olmayacağı, kafirlerin akrabalarının ahirette bir işe yaramayacağı, peygamberlerin atası olan İbrahim’in bu konuda örnek alınması gerektiği, zira onun, Allah düşmanı olan babasından uzak durduğu; müslümanlara saldırmayan kimselerle dost olmakta bir sakınca bulunmadığı, ama düşman kafirlerin dost tutulamayacağı anlatılır.⁵⁹

Hamdi Yazır bu münasebetle şunları söyler: “Allah düşmanı, Allah’a düşmanlık eden, O’nun dinini, hukukunu tanımayan, Rasulü ile yarışa kalkışan ve Mücadele suresinde yer alan “Allah’a ve Rasulüne düşman olanlar..” (Mücadele 58/20) ayetinde ve benzerlerinde halleri beyan edilen kafirler, müşrikler ve zalimlerdir. Burada ayetin nüzul sebebi hususi, yani Mekke müşrikleri olmakla beraber, mana umumdur. Maamafih bu mana ve bu sakındırma gerek söz konusu ayette, gerekse daha sonra gelen .. Mümtehine 60/8-9 ayetleriyle takyid suretiyle tefsir edilecektir. Müminlerin buğzu, kendi özel kin ve hislerine göre değil, her şeyden önce Allah ve

56 Razi, a.y.; Hamdi Yazır, a.g.e., 3/273.

57 Razi, a.g.e., 3/413.

58 Bkz. Buhari, el-Mağâzi, 9; Müslim, Fezailu’s-Sahabe, 161-162; Taberi, a.g.e., 28/58-61; Vahidi, a.g.e., 346-8; Razi, a.g.e., 8/135; Alusi, a.g.e., 28/65-6; Süleyman Ateş 9/378/380. Süleyman Ateş’in de belirttiği gibi, bu ayet ve surenin tarihiyle ilgili esas haberler, nüzulün, ifade edildiği gibi Ahzab suresinden sonra değil de, Mekke fethinden önce vuku bulduğunu göstermektedir.

59 Süleyman Ateş, a.y.

umumun menfaati için Allah'ın düşmanlarına karşı olması, düşmanlığın ancak o ölçü ile ölçülüp, gerek nefret ve gerek sevgi hareketlerinde hak noktasından ayrılmamak gereğine işaret için, sakınılması lazım olan düşmanların başında Allah düşmanları, sonra da müminlerin düşmanları zikredilmiştir.⁶⁰

2- *"Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazap ettiği kimselerle (kavmen) dostluk etmeyin. Kafirler mezarlık halkından nasıl ümit kesmişse, onlar da ahiretten öyle ümidi kesmişlerdir."* (Mümtehine 60/13).

Surenin başında nasıl müşriklerin dost tutulmaması ve onlara sır verilmemesi emredilmiş idiye, sonunda da aynı emir özetle vurgulanmaktadır.

Bu ayette kastedilenlerin -kendilerine Allah'ın gazaplanmış olması dolayısıyla- Yahudiler, yahut Hıristiyanlar olduğu ileri sürülmüşse de, İbn Abbas burada Kureyş müşriklerinin kastedildiğini edildığını söylemiştir. Süleyman Ateş'in de belirttiği gibi, surenin nüzülü sırasında Medine'de artık Yahudi bulunmaması ve Yahudi ve Hıristiyanların temelde ahirete inanmaları dolayısıyla İbn Abbas'm da dediği gibi- burada Allah'ın gazabına uğradığı bildirilenlerin, Kureyş müşrikleri olması kuvvetle muhtemeldir.⁶¹ Bu ayetin biattan sonra bütün müminlere bir nasihat olduğunu söyleyen Hamdi Yazır, şu yorumlara yer vermektedir: *"Onların dostluklarına tutunmayın, taraftarlık etmeyin ve herhangi bir şeylerine heves edip de yönelmeyin.. Bu tabirle müşriklerin, özellikle Kureyş müşriklerinin kastedilmiş olması da mümkündür. Fakat, "kavmen" nekre olarak zikredildiği için belirli ve bilinen bir topluluğu ifade etmiş olmayıp, belirtilen vasıflarla muttasıf olan herhangi bir kavmi kapsamış olması gerekir. Zira gadabın veya nehyin sebebi olmak üzere beyan edilen şu vasıf, onların ayırıcı vasıfları olarak durumlarını açıklamaktadır. "Onlar, kafirlerin mezarlık halkından ümidini kestikleri gibi, ahiretten ümidini kesmişlerdir." Ahiretten ümidlerini kesmiş olanlar ise, İblis gibi fırsat buldukça her fenalığı yapar ve kendilerine yordaklık edenleri de ye'se düşürerek cehenneme sürükler."*⁶² Kasimi'nin ayet üzerindeki yorumu ise şöyledir: *"Yani.. hakka düşmanlıkları, salâha karşı muharebeleri ve fesat işlemeleri dolayısıyla onları veli edinmeyin. Bu, her bir muharip hakkında âmmdır."*⁶³

6. Tevbe suresi:

"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ediyorsa, babalarınızı ve kardeşlerinizi (bile) veli edinmeyin. Sizden kim onları dost edinirse, işte

60 Hamdi Yazır, a.g.e., 7/543.

61 Süleyman Ateş, a.g.e., 9/399-400.

62 Hamdi Yazır, a.g.e., 7/561.

63 Muhammed cemalüddin el-Kâsîmi, Mehasinü't-Te'vil, Kahire, 16/5778.

onlar zalimlerin kendileridir.” (Tevbe 9/23)

Bu ayetin nüzul şartları ile ilgili olarak şu rivayetlerle karşılaşılmaktadır: 1- Kelbî ve İbn Abbas'a dayandırılan bir habere göre, ayet Muhacirler hakkında indi; hicretle emrolununca bazıları “Eğer hicret edersek, babalarımızla, çocuklarımızla ve aşiretlerimizle alakamızı kesmiş oluruz, ticaretimiz gider ve zayi oluruz” dediler. Buna göre anlam, “Mekke’de küfür üzere ikameti Allah’a imana ve Medine’ye hicrete tercih ederlerse” şeklindedir ve ayet hicrete teşvik ve kafirlerin ülkesini redle ilgilidir, muhataplar ise, Mekke ve diğer Arap bölgelerinde bulunan müminlerdir, burada kendilerine babalarıyla ve kardeşleriyle dost olmamaları, yoksa küfür diyarında ikametle onlara tabi olacakları bildirilmiştir. Müteakip ayet de Mekke’de geri kalanlar hakkındadır.⁶⁴ 2- Ayet, irtidat edip Mekke’ye iltihak eden dokuz kişi hakkında indi.⁶⁵ 3- Bu sure, Mekke’nin fethinden sonra inmiştir.⁶⁶ Razi, Hamdi Yazır ve Süleyman Ateş son rivayetle ilgili haberleri nüzul tarihi konusunda daha kuvvetli bularak açıklamalarını bu rivayet üzerine bina etmişlerdir. Razi, şöyle der: “Bana göre akla en yakın olanı, ..şudur: Allah teala müminlere müşriklerden teberri etmelerini emredip de bunun vacipliği hususunda ısrarla durunca, onlar ‘Böyle kişiyle babası, annesi ve kardeşi arasında tam bir kesilme (mukâtaa) nasıl mümkün olabilir?’ dediler de bunun üzerine Allah teala, babalardan, çocuklardan ve kardeşlerden kesilmenin (inkitâ) küfür sebebiyle vacip olduğunu bildirmişti ki bunu, ayetteki “Eğer onlar küfrü imana tercih ederlerse” kavli ifade etmiştir.⁶⁷ İbnu’l-Arabi’ye göre de, Allah teala burada küfür sebebiyle, Maide 5/51 ayetiyle insanlar arasında olduğu gibi, esas yakınlığın bedenlerin ve diyarların yakınlığı değil dinlerin yakınlığı olduğunu açıklamak için, babalar ve kardeşler arasında -ki onlarınkinden daha yakın bir yakınlık bulunmamaktadır- dostluğu (müvâlât) nefyetmiştir.⁶⁸

Hamdi Yazır ise bu münasebetle şöyle der: “(İlk iki rivayet) nüzul tarihi hakkındaki esas rivayetlere aykırı bulunduğundan delil olarak katedilmeye layık görülmemiştir. Bundan dolayı Cessas’ın Ahkâm-ı Kur’an’ zikrettiği üzere, müminler münafıklardan ayırdedilmek için bununla emrolunmuşlardır.⁶⁹ Çünkü münafıklar, kafirlerle dostluk ilişkilerine giriyor ve buluştukları zaman onlara saygı gösteriyor ve ikram ediyorlardı, onlara velayet ve taraftarlık izhar ediyorlardı. Allah teala da bu ayetteki emrini mümin ile münafığın farkına alamet kılmış ve böyle yapmayanın nefesine

64 Vahidi, a.g.e., 205-6; Razi, a.g.e., 4/411; Kurtubi, a.g.e., 8/60-61; Beydavi, a.g.e., 1/494.

65 Beydavi, a.y.

66 Razi, a.g.e., 4/411; Hamdi Yazır, a.g.e., 4/299-300; Süleyman Ateş, a.g.e., 4/25.

67 Razi, a.y.

68 İbnu’l-Arabi, a.g.e., 2/907; Kurtubi, a.g.e., 8/60-1.

69 Cessas, a.g.e., 4/278.

zulmetmiş ve böylece cezaya hak kazanmış olduğunu haber vermiştir. Ancak şunu da unutmamak lazım gelir ki, Allah, kafir olan anaya, babaya ihsanı ve belli ölçüler içinde yakınlığı dahi emreylemiştir..⁷⁰

Süleyman Ateş'e gelince o, bu konudaki yorumunu mezkur akrabasının düşman olması durumuna bina etmiştir: “..Burada (bu ve müteakip ayette) iyilik edilmesi yasaklanan babalar, kardeşler, eşler ve hısım akraba, küfrü imana tercih eden İslam düşmanı kimselerdir. Mekke’de inmiş olan Kur’an ayetlerinde müslümana, dünya işlerinde ebeveynine iyilik etmesi, yalnız kendisini şirke zorlarlarsa bu hususta onlara itaat etmemesi emrediliyor.. Mücadele suresinin 22. ayetinde müminlerin, babaları, oğulları, kardeşleri ve hısım akrabası da olsa, Allah Elçisine düşmanlık edenleri sevmeyecekleri bildirilmiştir. Bu konuda en son gelen Tevbe suresinin 23. ayetinde de küfrü imana tercih eden bu en yakın akrabanın veli edinilmemesi buyurulmuştur. Bütün bu ayetlerden anlıyoruz ki, mümin, dinin düşmanı olanlarla sıkı dost olmayacak, ama dünya işlerinde ebeveyni ile, akrabasıyla ilişkilerini sürdürecektir. Veli edinmek, birini kendine koruyucu dost edinmek, ona gönülden bağlanmak demektir. Müslüman, İslam düşmanını kendisine veli edinmez, ona gönülden bağlanmaz. Dine düşman olmayan, müslümanlara saldırmayan insanlarla ilişkilerini sürdürmesinde bir sakınca yoktur.. Çünkü dinin amacı insanları birbirine düşman etmek değil, dost edip barış içinde yaşatmaktır.”⁷¹ Beydavi’nin ayete verdiği mana da hedefi gayet iyi açıklamaktadır: “Onları, sizi imandan engelleyecek ve sizi taatten uzaklaştıracak veliler edinmeyin, bu, “Eğer onlar küfrü imana tercih ederlerse” kavli dolayısıyladır, yani ‘eğer onlar küfrü tercih eder ve ona teşvikte bulunurlarsa’ demektir.”⁷²

70 Hamdi Yazır, a.g.e., 4/299-300.

71 Süleyman Ateş, a.g.e., 4/45-6.

72 Beydavi, a.g.e., 1/494.

GAYRİ MÜSLİMLERİ SIRDAŞ EDİNMEYİ VE SEVMİYİ YASAKLAYAN AYETLER

Müfessirlerin dostlukla alakalı olarak zikrettikleri ve yasaklanan velayetle ilgili yukarıda zikredilen ayetlerin benzeri olduğunu söyledikleri iki temel ayet daha bulunmaktadır. Şimdi de bu ayetleri etüd edelim.

Sırdaş (bitâne) Edinmeyi Yasaklayan Ayet

“Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş (bitâne) edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, ayetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında ‘İnanlık’ derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar..” (Al-i İmran 3/118-119).

Ayette geçen “bitâne” kelimesinin aslı, (her bir şeyin dış ciheti anlamındaki) “zahr” kelimesinin zıt anlamlısı olan (her bir şeyin iç ciheti anlamındaki) “batn” kelimesindedir. Elbisenin dış yüzü anlamındaki “zihâre” kelimesinin zıt anlamlısı olan (elbisenin iç yüzü, astarı anlamındaki) “bitâne” kelimesi de yine bu kelimedenden gelmektedir. Bitâne kelimesi, kişinin kendi işlerinin iç yüzüne vakıf kıldığı pek sıkı dostu için istiare olarak kullanılır. Hasılı, insanın daha ziyade kendisine yaklaştırarak pek sıkı dost olduğu kişiye bitâne adı verilir, çünkü o böylece, kendisine olan yakınlığının şiddeti noktasında onun iç cihetiyle yan yana (yakın) olan bir şey mevkiinde bulunmaktadır. Bitâne, kişinin, kendisine rahatça açıldığı, kendisiyle içli dışlı olduğu ve ünsiyet ettiği kişidir. Tek kelimeyle ifade edilecek olursa, sırdaş demektir.⁷³

Taberi'nin ifade ettiğine göre bu ayet, Müslümanlardan, Yahudilerden antlaşmalı buldukları kişilerle ve onlardan nifak ehli olanlarla arkadaşlık yapan (muhâlata) ve onlara, İslam'dan önce Cahiliye döneminde aralarında var olan bir kısım bağlar sebebiyle sevgi duyan bir topluluk hakkında inmiştir. Bu konuda İbn Abbas ve Mücahid'den gelen bir rivayet şöyledir: Bu ayet, müminlerden bir topluluk hakkında indi; bunlar münafıklarla yakınlık içerisinde bulunuyor ve, aralarındaki yakınlık, arkadaşlık (sadâkat), andlaşma,

⁷³ Râğib, a.g.e., BTN md.; Zebidi, a.g.e., BTN md.; Taberi, a.g.e., 4/60; Razi, a.g.e., 3/36; Kurtubi, a.g.e., 4/114.

komşuluk ve süt emzirme bağları dolayısıyla Yahudilerden bazı adamlarla irtibat halinde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Allah teala bu ayeti indirip, fitneye maruz kalabilecekleri korkusuyla onları mezkur kişileri sırdaş edinmekten nehyetti.⁷⁴ Bazıları bu ayetlerin –Yahudilerle ilgili bölüm içinde yer aldığı için- Yahudilerle, diğer bazıları ise –ayetteki bazı ifadelerin ancak münafıklara uygun düştüğü gerekçesiyle- münafıklarla ilgili olduğu görüşünü ileri sürmüşlerse de, kanaatimizce gerek Taberi'nin açıklaması ve gerekse kaydedilen nüzul sebebi birbiriyle irtibatlı her iki grubu da kapsıyor görünmektedir.⁷⁵

Razi, bu pasajda Allah teala'nın müminleri kafirlerden sırdaş edinmekten men ettikten sonra, “Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar” kısmında ve devamında bu nehyin illetlerini zikrettiğini söyler, daha sonra müteakip ayet dolayısıyla da, onların böylesine müminlere buğz etmesinin, müminleri de insan tabiatı ve şeriat bakımından onlara buğz etmeye götürdüğünü bildirir.⁷⁶ Kurtubi de nehyin sebebine dair aynı hususu vurgular ve Allah teala'nın bu ayette kafirlere meyilden men'i tekid ettiğini, ayetin daha önce geçen –ve Evs ve Hazrec'i birbirine düşürmeye çalışan Yahudiler hakkındaki- “Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir gruba uyarmanız, imanınızdan sonra sizi yeniden inkarcılığa sevkederler” (Al-i İmran 3/100) ayetiyle irtibat halinde olduğunu, Allah'ın bu ayetle müminlerin, kafirlerden, Yahudilerden ve heva ehli insanlardan görüşleri konusunda, kendileriyle ortak olup müzakerede bulunacakları ve işlerini kendilerine dayandıracakları sıkı dost ve sırdaşlar edinmekten nehyettiğini söyler.⁷⁷

Süleyman Ateş ise ayetteki illeti, nüzul sebebini ve sırdaş edinmenin özel bir boyutunu zikrederek konuyu açıklamakta ve şöyle demektedir: Bu ayetlerde müslümanlar uyarılmakta, kendilerine kötülük yapmaktan geri kalmayan, müslümanlara karşı besledikleri öfke ve düşmanlığı sözleriyle de ortaya koymuş olan, fakat içlerinde, söylediklerinden daha çok kin ve düşmanlık taşıyan kimseleri sıkı fıkı dost tutmamaları, onlara sırlarını açmamaları buyurulmaktadır. Onların dost görünmeleri, aldatmacadır. Müslümanların iyiliğini istemedikleri, çeşitli sözlerinden ve davranışlarından belli olmuştur. Dikkat edilirse burada sıkı fıkı dost tutulmamaları istenen kimseler, müslüman olmayan herkes değil, fakat müslümanlara düşmanlıkları, hiyanetleri belli olan, davranışlarıyla bunu ortaya koymuş bulunan kimselerdir. Yoksa Kur'an, müslümanları, müslüman olmayan tarafsız, iyi insanlarla dost olmaktan menetmemiş, tersine öyle insanlarla iyi geçinmeyi

74 Vahidi, a.g.e., s. 102; Taberi, a.g.e., 4/61; Suyuti, a.g.e., s. 43.

75 Razi, a.g.e., 3/36-8; Alusi, a.g.e., 4/37-9.

76 Razi, a.y.

77 Kurtubi, a.g.e., 4/114.

emretmiştir. İslam'dan önceden itibaren Yahudi kabileleri ile Evs ve Hazrec kabileleri arasında dostluk ve ittifak kurulmuştu. Karşılıklı süt emzirmeler de bu dostluğu pekiştirmişti. Hicretten sonra Yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı olumsuz davranışları yüzünden araya soğukluk girmekle beraber ayetlerden anlaşıldığı üzere bazı müslümanlar, Peygamber'le yaptıkları ittifakı bozan, Peygamber'e suikaste yeltenmiş bulunan, her fırsatta düşmanlıklarını belli eden bu Yahudilerle dostluklarını sürdürüyorlardı. Hatta belki de bu dostluktan yararlanan Yahudiler, Peygamber'in askeri planları hakkında müslüman dostlarının ağzından kaptıkları haberleri müşriklere ulaştırıyorlardı. Bu ise Müslümanların güvenliğine ve savunmasına zarar verirdi. İşte bu ayetlerde Müslümanlara, kendilerinin düşmanı oldukları açıkça belli olan kimselerle sıkı dost olmaları, onlara Müslümanların sırlarını vermeleri yasaklanmaktadır. Ayetlerin hükmüne göre daima ihtiyatlı olmak, dost görünen fakat gerçekte düşman olan kimselerle ihtiyatlı konuşmak, müslümanın sırrını güvenilmeyen kimseye açmamak gerekir. Rivayete göre Hz. Ömer'e Hibirgenci salık vermişler: "Zekidir, katiptir, onu katip olarak istihdam et!" demişler. "Müslümanlardan başkasını kendime sıkı dost mu edineyim?" diye cevap vermiş. İbn Kesir şöyle diyor: "Bu haberde -bu ayetle birlikte-, zimmileri müslümanların gizli ve önemli işlerinde katip olarak kullanmanın caiz olmadığına delil vardır. Zira bu takdirde müslümanların sırrı, müslümanlarla savaş halinde bulunan düşmanların eline geçer."⁷⁸ Şüphesiz devlet güvenliğini ilgilendiren işlerde samimi müslüman olmayandan başkasını istihdam etmek doğru değildir. Ama ilimde ve sanatta herkesten istifade edilmelidir ve İslam tarihinde böyle yapılmıştır.⁷⁹

Hamdi Yazır'ın ise ayeti farklı bir boyutta değerlendirdiği görülmektedir: "Müminler, milletlerinin ehlinden başkasını, yani gerek kafirleri ve gerekse münafıkları (iki yüzlüleri) iç yüzlerine vakıf olacak özel işlerinde ve muamelelerinde kullanmaktan yasaklanmıştır ki, bu yasaklamanın özel hususlara da şümulü bulunmakla beraber ayetin siyaki (gelişi) -daha çok- genel işlere bakmaktadır. Bunun gerekçesi de her iki tarafın ruhi durumları izah olunarak anlatılmıştır. Buna (ayetin nehiyden sonraki kısımlarında anlatılanlara) göre müslümanların, müslüman olmayanlara karşı bakışları ve muameleleri mümine yakışır olduğu halde; müslüman olmayanların müslümanlara bakış ve muameleleri -inançları gereğince- daima zorunlu olarak kafirce olur. Bundan dolayıdır ki, hakiki bir müslüman, herkesin işlerinin sırdaşı olmaya layık olduğu halde; Müslüman olmayanların Müslümanlara sırdaş olması hem kendilerine, hem Müslümanlara zarardır."⁸⁰

78 İbn Kesir, a.g.e., 2/89.

79 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/99-101.

80 Hamdi Yazır, a.g.e., 2/413.

O, böylece ayetin dostluğun ancak müslümanlar arasında var olabilecek bir boyutuna işaret ettiğini söylemiş olmaktadır.

Kanaatımızca, ayette müslümanlara, özel manada kafirleri sırdaş edinmemeleri, genel manada ise onlardan belirtilen evsafıta olanlarıyla ve mezkur şartlarda dost olmamaları tenbih edilmektedir.

Bu anlamda zikredilen benzer bir ayet ise şudur:

“Yoksa, Allah, sizden, cihad edip Allah, Peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş (velîce) edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Tevbe 9/16).

Bir tefsire göre, bu ayette geçen “velîce” kelimesi de samimi dost (dahîle) ve sırdaş (bitâne) anlamındadır ve konumuzla ilgili bulunmaktadır.⁸¹ Ferrâ şöyle der: “Velîce, (müslümanların) müşriklerden edindikleri, kendilerine sırlarını ifşa ettikleri ve kendi işlerini onlara bildirdikleri sırdaşlar (bitâne), demektir.”⁸²

Düşmanlık Edenleri Sevmeyi Yasaklayan Mücadele 58/22 Ayeti

“Allah'a ve ahiret gününe inanan bir toplumun, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa, Allah'a ve Rasulüne düşmanlık eden kimselerle sevişir bir halde (yüvâddûn) bulamazsın.”

Zebidî'nin kaydettiğine göre, vüdd kelimesi; sevgi ve arkadaşlık (sadâkat) anlamına gelir, sonra temenni için istiare olarak kullanılmıştır.⁸³ Râğîb ve Alusi'nin ifade ettiğine göre de buradaki sevgi beslemekten murad, kafirlerle dost olmak ve onlara destek olmaktır.⁸⁴

Bu ayetin nüzul şartları ile ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir: 1- Ayet, Bedir gününde kafir babasını öldüren Ebu Ubeyde b. el-Cerrah hakkında nazil olmuştur.⁸⁵ Bununla irtibatlı diğer bir rivayet ise şöyledir: İbn Mes'ud ve İbn Abbas'ın dediğine göre bu ayet, Uhud gününde babasını öldüren Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Bedir'de dayısını öldüren Ömer b. el-Hattâb, Bedir'de oğlunu mübarezeğe çağıran Ebu Bekir ve Bedir gününde Utbe, Şeybe ve Velid b. Utbe'yi öldüren Ali b. Ebi Talib, Hamza ve Ubeyde hakkında indi ve bunların Allah ve dini için öfke duyarak akraba ve

81 Cessas, a.g.e., 4/277-8.

82 Kurtubi, a.g.e., 8/57. Yine bkz. Zebidi, a.g.e., BTN md.

83 Zebidi, a.g.e., VDD md.

84 Râğîb, a.g.e., VDD md.; Alusi, a.g.e., 28/35-7.

85 İbn Kesir, a.g.e., 4/66 (Tevbe 9/23 ayetinin tefsirinde) ve 8/79; Ebu Abdillah el-Hâkim, el-Müstedrek, Beyrut, 3/264-5; Suyuti, a.g.e., s.193.

aşiretlerini sevmediklerini bildirdi.⁸⁶ 2- Ayet, babasının Hz. Peygamber'e sövmesi üzerine onu tokatlayan Hz. Ebu Bekir hakkında nazil oldu.⁸⁷ 3- Ayet, Mekkelilere fetih hazırlıklarını duyuran Hâtıb b. Ebi Beltea hakkında indi. Razi son rivayeti çoğunluğun kavli olarak zikrederken, Kurtubî ve Alusî ise kesinlik bildirmeyen "Denilmiştir ki" ifadesiyle kaydetmişlerdir.⁸⁸ 4- Süddî'nin bildirdiğine göre ise ayet, münafık Abdullah b. Übey'in oğlu Abdulah hakkında indi; oğul Abdullah, Rasulullah'ın içtiği bir sudan arta kalan kısmı hidayetine vesile olur ümidiyle içmesi için babasına getirmiş, fakat babasının buna Rasulullah'a hakaretle karşılık vermesi üzerine, o kızarak Hz. Peygamber'e gelmiş ve babasını öldürmek üzere izin istemişti. Bunun üzerine de Hz. Peygamber "Bilakis ona yumuşaklıkla muamele et ve ihsanda bulun" demişti.⁸⁹ 5- Bu ayet daha önce -14. ayetten itibaren- yer alan Yahudilerle dost olan münafıklar hakkındaki ayetlerle irtibatlıdır. Taberî'nin tefsiri ve, İbn Atiyye, Alusi ve Süleyman Ateş'in tercihleri bu istikamettedir.⁹⁰ Ashabın önde gelen şahsiyetleriyle ilgili bazı rivayetleri veren Süleyman Ateş daha sonra şöyle demektedir: "Bu tür rivayetler, ayeti bilinen olaylara tatbikten ibarettir. Ayet, Bedir'deki bu olaylarla ilgili değildir. Çünkü Bedir'den yıllar sonra inmiştir. Sonra ayetin, diğer ayetlerden ayrı inmesi de düşünülemez. Bu ayet, Yahudileri dost tutan münafıkların hallerini anlatan ayetlere bağlıdır. Onların durumları anlatılıp şeytanın partisi oldukları belirtildikten sonra, gerçek müminlerin, Allah'ın ve Elçisinin düşmanlarını dost tutmak şöyle dursun, kendi ciğerparelerini, ana-babalarını ve yakın akrabalarını dahi Allah ve Elçisi uğrunda feda etmekten çekinmeyeceklerini bildirmektedir. Gerçek sahabiler öyle idiler. Bedir'de, Uhud'da babalarına, kardeşlerine ve yakınlarına karşı savaştılar.. 14. ayetten itibaren bütün ayetler birbirine bağlıdır. Ve bunlar bir bölüm oluşturmaktadır. Bu ayetlerde Yahudileri dost tutmak suretiyle Allah'a ve Elçisine düşmanlık eden münafıklara sempati beslenmemesi zımnen öğütlenmektedir." Hamdi Yazır'ın bu ayetle ilgili yorumu ise şöyledir: "..Öyle kimselerle sevmek Allah'a ve ahirete imanın gerekleriyle taban tabana zıttır. Zira o durumda onlara dostluk yapmak küfre sevgi göstermektir. Çünkü Allah ve Rasulüne düşmanlık etmek, küfrün en şiddetlisidir. Küfre muhabbet ise, iman ile bir arada bulunmaz. Ayetin zahiri anlamı için bu mana daha uygundur. Maamafih müfessirlerin

86 Vahidi, a.g.e., s. 341-2 (İbn Mes'ud rivayeti); Razi, a.g.e., 8/124 (İbn Abbas rivayeti); Alusi, a.g.e., 28/35-7.

87 Vahidi, a.g.e., s. 341 (İbn Cüreyc rivayeti); Suyuti, a.g.e., s. 193; Kurtubi, a.g.e., 17/199; Alusi, a.y.

88 Razi, a.g.e., 8/124; Kurtubi, a.g.e., 17/199; Alusi, a.g.e., 28/35-7.

89 Kurtubi, a.y.

90 Taberî, a.g.e., 28/26; İbn Atiyye, a.g.e., 5/282; Alusi, a.y.; Süleyman Ateş, a.g.e., 9/329-330.

birçoğu kelami bir nükte üzerine oturarak bunu şu mana ile tefsir etmişlerdir: 'Sevmemeleri gerekir, sevmemelidirler.'.. Bu ayetin anlamı ile ilgili olarak Mümtehine 8 ve 9. ayetlerini.. de burada düşünmek gerekir.⁹¹

BU KONUDAKİ GENEL DEĞERLENDİRMELER VE ÇEŞİTLİ BOYUTLARIYLA GAYRİ MÜSLİMLERLE DOSTLUK

GAYRİ MÜSLİMLERLE İLİŞKİLERİ DÜZENLEYEN MÜMTEHİNE 60/8-9 AYETLERİ

Müfessirlerimiz, yukarıda dostlukla ilgili olarak arzedilen ayetlerin pek çoğu münasebetiyle bu ayetlerin anlaşılmasında Mümtehine suresindeki şu ayetlerin de göz önüne alınması gerektiğini söylerler:

"Allah size, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten (en teberrûhum) ve adaletli davranmaktan (ve tuksitû ileyhim) menetmez. Çünkü Allah adalet yapanları (muksitûn) sever. Allah sizi, ancak din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan meneder. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır." (Mümtehine 60/8-9)

Bu surenin ilk ayeti daha önce görülmüştü. Buradaki birinci ayetin nüzul sebebi olarak şu rivayetlerin nakledildiği görülmektedir: 1- Çoğunluğa göre bu ayette söz konusu edilenler, Rasulullah (s.a.v.) ile düşmanlık konusunda savaşı ve başkalarını desteklemeyi terketme konusunda anlaşma yapmış olanlardır. Bunlar, Huzaalılardır; Hz. Peygamber'le, onunla savaşmamak ve onu yurdundan çıkarmamak üzere antlaşmışlardı. Bu, İbn Abbas, iki Mukatil ve Kelbî'nin kavlidir.⁹² 2- Abdullah b. ez-Zübeyr'in bildirdiğine göre, Hz. Ebu Bekir'in kızı Esmâ (r.a.) şöyle demiştir: "Rasulullah Mekke'li müşriklerle antlaşma yaptıktan sonra müşrike olarak Kureyş'in koruması altında bulunan annem beni arzu ederek görmeye gelmişti. 'Onunla ilgilenip iltifat göstereyim mi?' diye Rasulullah'a sordum. Bunun üzerine Allah teala bu ayeti indirdi ve Rasulullah da bana 'Evet ona sıla et, yani alakadar ol, iltifat ve ihsan eyle' buyurdu."⁹³ 3- Hasan'dan gelen bir rivayete göre de, müslümanlar müşrik akrabalarına sıla yapma konusunda emir istediler ve bunun üzerine Allateala bu ayeti indirdi.⁹⁴ Bu rivayetlerden

91 Hamdi Yazır, a.g.e., 7/473.

92 Razi, a.g.e., 8/139.

93 Buhari, el-Edeb, 529; Müslim, ez-Zekat, 14; Ebu Davud, ez-Zekat, 34; Taberi, a.g.e., 28/66; İbn Kesir, a.g.e., 8/116.

94 Razi, a.g.e., 8/139.

başka bir kısım tahsis ifade eden tefsirler de tedilmişse de, kanaatimize göre pek çok alimin de kabul ettiği üzere ayet geneldir; Müslümanlara saldırmayan ve onları ülkelerinden çıkarmayan herkes bu ayetin kapsamına girmektedir.⁹⁵

Süleyman Ateş'in mezkur rivayetler hakkındaki görüşü şöyledir: "Her ayetin bir olay üzerine indiğini anlatan bu rivayetlerden, ayetlerin birbirinden ayrı indiği anlaşılır. Oysa ayetler birbirine bağlıdır ve ifadeden de bireysel olaylardan ziyade toplum ile ilgili olarak indiği anlaşılmaktadır. Müslümanların, kendilerine saldırmayan gayri müslimlerle, kendilerine saldıran düşmana karşı davranış biçimlerini düzenleyen hükümler getirmektedir. Rivayetlerde belirtilen olaylar, surenin inişinden önce vukubulmuş ve bu çeşitli olaylara cevap olmak üzere bu ayetler birlikte inmiştir. Surenin ta başından beri ayetlerin hitap üslubu, bütün ayetlerin aynı anda indiğini gösterir.. Bu ayetler, müslümanların gayri müslimlerle olan ilişki ve davranışlarını gayet açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Kur'an ..düşman olmayanlara düşmanlık etmeyi yasaklamıştır. Müslümanların düşmanları, sadece kendilerine saldıran, onlara düşmanlık edenlerdir. Dinleri ne olursa olsun, müslümanlara saldırmayan insanlara haksız yere saldırmak yasaktır. Herkes vicdani kanaatinde serbesttir. Bu, Kur'an'ın genel prensiplerindedir.."⁹⁶

Her ne kadar Katade bu ayetin savaşı emreden Tevbe 9/5 ayetiyle neshedildiğini iddia etmişse de, kahir ekseriyet ayetin muhkem olduğu görüşündedir.⁹⁷ Taberi bu konuda şöyle der: "Bu görüşlerden doğru olanı, şudur: Allah din konusunda millet ve din sınıflarının bütününden sizinle savaşmayanlara iyilikte bulunmanızı, onlara sıla yapmanızı ve adaletle davranmanızı yasaklamaz, zira Allah (a.c.) "sizinle din konusunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlar" kavliyle bu sifata sahip olan herkesi hükmün kapsamına sokmuş ve bunlardan bir kısmını tahsis etmemiştir. Bu ayetin neshedilmiş olduğunu söyleyenin sözünün de bir manası yoktur, çünkü müminin, ehl-i harpten aralarında nesep yakınlığı olanlara veya aralarında herhangi bir yakınlık veya nesep bağı bulunmayanlara iyilikte bulunması haram değildir ve yasaklanmamıştır -onda bunun için bir delalet bulunmadığı zaman-. Müslümanların saldırıya açık olmaları durumunda ehl-i harbe iyilikte bulunmak veya onlara binek hayvanı ve silah takviyesinde bulunmak da aynı şekildedir.. "Şüphesiz Allah adaletle davrananları (muksitün) sever": Diyor ki: Allah, insanlara adaletle muamelede bulunup, onlara kendiliklerinden hakkı ve adaleti verip de kendilerine iyilikte

95 Bkz. Taberi, a.g.e., 28/66; Hamdi Yazır, a.g.e., 7/549-560; Süleyman Ateş, a.g.e., 9/383-4.

96 Süleyman Ateş, a.g.e., 9/384.

97 Kurtubi, a.g.e., 18/40.

bulunanlara iyilikte bulunan ve kendilerine ihsanda bulunanlara ihsanda bulunan insafılları sever.”⁹⁸

Hamdi Yazır ise şu sözleriyle bu ayetlerin devletler arası hukuk açısından önemine dikkat çekmektedir: “..surenin başındaki yasaklamayı tefsir makamında buyuruluyor ki, Allah sizi şunlardan nehyetmez: “Din konusunda sizinle savaşmayanlar”, kendileri hangi din ve milletten olurlarsa olsunlar size, dininiz hakkında sataşmayan, dininizin hukukuna, ahkamına dokunmak kasdıyla harbetmeyen ve sizi öldürmeye kalkışmayanlar ve “sizi yurdunuzdan çıkarmayanlar”, yani gerek kendi girişimleriyle ve gerek başkalarına yardım etmek suretiyle olsun bu iki sifattan hiçbirisiyle vasıflanmayan ve size karşı ne din ne de vatan harbi yapmayanlar. Çünkü bundan sonraki ayette “ve sizin çıkarılmanıza yardım edenler” karinesiyle burada da ‘buna yardım etmeyenler’ manasının kastedildiği anlaşılmaktadır. ..bu, zimmi, müste’min (eman verilen), münasebet kesilmeyen andlaşmalı ve barış yapanların hepsini içine almaktadır.. Böylece bu iki ayet, İslam’ın milletler arası hukuk ve münasebetlerinin esasını tayin eden iki önemli kural olması itibariyle ayrıca bir ehemmiyet taşır. “Çıkarılmanıza yardım edenler” kaydının burada (ikinci ayette) ifade edilip de bir önceki ayette açıkça belirtilmeden mananın delaletine bırakılmasında bir nükte aramak gerekir. Allah bilir ya bu nükte, düşmanlara yardımda bulunan kimselerle münasebeti kesmede acele etmeyip, önce yardımdan vazgeçirmek için mümkün olabilen siyasi teşebbüslere imkan tanımaktır.”⁹⁹ Ayrıca ayetteki “en teberrûhum” kısmı hakkında Neseî “onlara ikramda bulunmanızı ve fiil ve sözle ihsanda bulunmanızı” yorumunu¹⁰⁰, “ve tuksitû ileyhim” ifadesi hakkında da Ebu Bekr İbnu’l-Arabî “Yani onlara kendi mallarınızdan sıla yapma şeklinde bir pay veriniz, demektir. Burada adalet anlamı murad edilmemiştir, çünkü adalet hem bizimle savaşanlar, hem de savaşmayanlar hakkında vaciptir” yorumunu yaparken¹⁰¹, Razi ise yine bu kısımlar hakkında şu yorum ve bilgilere yer vermektedir: ““En teberrûhum”... Mana şöyledir: Allah onlara iyilik etmekten menetmez, ..bu da düşmanlıktaki şiddetlerine rağmen onlar için bir rahmettir. Ehl-i tevil şöyle demiştir: ‘Bu ayet, dostluk (müvâlât) kesilmiş olsa bile müşriklerle müslümanlar arasında iyilik (birr) yapmanın cevazına delalet eder.’ “Ve tuksitû ileyhim” kavli: İbn Abbas’ın dediğine göre burada şöyle denilmektedir: iksât fiilini, sıla yapmak ve başka şeylerle icra edin; “Allah muksitleri sever”, yani iyilik (birr) ve dostluk (tevâsul) ehlini (sever). Mukatil de şöyle demiştir: ‘sizin onlarla yaptığımız ahde onlar için tam riayet etmenizi ve adil davranmanızı

98 Taberi, a.g.e., 28/66.

99 Hamdi Yazır, a.g.e., 7/549-550.

100 Ebu’l-Berakat Abdullah b. Ahmed en-Neseî, Medariku’t-Tenzil, Beyrut, 4/248.

101 İbnu’l-Arabî, a.g.e., 4/1785.

(yasaklamaz).¹⁰²

YASAKLANAN DOSTLUK (MÜVALAT) HAKKINDAKİ GENEL DEĞERLENDİRMELER

Makalenin genel seyri içerisinde de bir ölçüde görüldüğü gibi, müfessirler yukarıda zikredilen ayetleri içerisindeki illetlere ve indikleri ortamlara da dikkat çekerek yorumlamışlardır. Ancak zamanla bu konuda iki farklı yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Cessas, Ebu Bekr İbnu'l-Arabi, Kurtubi ve Alusi gibi bazıları, mezkur ayetler dolayısıyla bütün gayri müslimlerin düşman olduğu düşüncesinden hareketle, küfür sebebiyle müslümanların gayri müslimlerle velayet ilişkisinin, dostluğun (müvâlât) şer'an kesilmiş olduğunu ve kıyamete kadar bu hükmün baki olduğunu söylemişlerdir. Ancak bunların, dostluğu (velâyet-müvâlât) çeşitli ayetlerin tefsirinde değişik şekillerde tanımladıkları ve dostlukla yukarıda görülen Mümtehine 60/8-9 ayetleri arasındaki münasebet hakkında değişik mülahazalar dile getirdikleri görülmektedir.¹⁰³ Diğer bazı alimler ise, mezkur ayetleri içerisindeki illetleri belirterek ve indikleri ortamlara dikkat çekerek yorumlayıp değerlendirmiş ve farklı bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Anlaşıldığına göre, icma ile haram kılınan dostluk (müvalat), kişinin kafiri ve asiye, menfaat celbi veya zarar def'i veya kendisinde hayırlı bir hasletin bulunması gibi bir sebeple değil de, kafiri küfrü ve asiye de masiyeti dolayısıyla sevmesidir.¹⁰⁴

Şimdi İslam'daki savaş telakkisiyle de yakından alakalı olduğunu düşündüğümüz bu görüşleri kısaca görelim.

Kafirlerle Dostluğun (Müvâlât) Küfür Sebebiyle Ebediyen Kesildiği Görüşü

Bu görüş sahipleri bu konuda görülen ayetler münasebetiyle yasaklanan veli edinmeye (dost olmaya=müvâlât), kafirlere müslümanların sırlarını ifşa etme ve onların koruyuculuğunu kabul etme anlamlarının yanı sıra, onlarla

102 Razi, a.g.e., 8/139.

103 Bkz., İbn Atiyye, a.g.e., 1/419 (Al-i İmran 3/28 ayeti münasebetiyle), İbnu'l-Arabi, a.g.e., 2/907 (Tevbe 9/23 ayeti münasebetiyle); Kurtubi, a.g.e., 6/140-1 (Maide 5/51 ayeti münasebetiyle); 8/60-1 (Tevbe 9/23 ayeti münasebetiyle); Alusi, a.g.e., 4/37-9 (Al-i İmran 3/118 ayeti münasebetiyle); 28/35-7 (Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle).

104 Bkz. Kasimi, a.g.e., 16/5732 (Mücadele 58/22 ayetinin tefsirinde). Bu tespiti, Seyyid İbnu'l-Murteâ el-Yemânî, İsâru'l-Hak adlı eserinde İmam el-Mehdi Muhammed b. el-Mutahhar (a.s.)'dan nakletmiştir.

dost ve arkadaş olma (tesâduk) ve beraber yaşama (teâşur)¹⁰⁵, onlarla yakın dost olma (musâhabe), karşılıklı arkadaş olma (musâdaka) ve öğütleşme (münâsaha)¹⁰⁶, içiçe beraber yaşama (muhâlata), kafirlere yardım etme ve onlardan yardım alma, kafirlerin dostluğunu arama (teveddüd ile'l-küffâr)¹⁰⁷ anlamlarını da yüklerler ve müminlerle dostluğun (müvâlât), kafirlerle dostluğun alternatifi olduğunu ve iki zıddın dostluğunun beraber bir arada olamayacağını belirtirler. Razi de, Mümtehine 60/1 ayeti münasebetiyle, "Düşmanlık, dostluğun (sadâkat) zıddıdır. İkisi bir yerde bir zamanda ve tek bir yönde bir araya gelemezler. Ancak imkan açısından ikisi de ortadan kalkabilir" demektedir.¹⁰⁸

Bazı müfessirlerin bu ayetler münasebetiyle kaydettiği bir rivayete göre, Ebu Musa el-Eş'arî'nin Hıristiyan bir katip çalıştırdığını duyan Hz. Ömer şöyle demiştir: "Allah onları uzaklaştırmışken sen yaklaştırma, Allah hakir görmüşken (ihâne) sen ikramda bulunma (ikrâm), Allah hiyanetlerini bildirmişken sen onlara güvenme!"¹⁰⁹ İbnu'l-Arabi, Maide 5/51 ayetinin tefsirinde Hz. Ömer'in Ebu Musa el-Eş'arî'nin gayri müslim katibini bu ayeti zikrederek azlettirdiğini kaydeder ve şöyle der: "Bundaki seşudur: Çünkü, müslümanlardan hiçbirinin ehl-i zimmetten birisini Allah'ın bu konudaki nehyindolayı veli edinmemesi gerekmektedir, çünkü onlar nasihatı halisane yapmazlar ve emaneti eda etmezler, onlar birbirlerinin velisidirler."¹¹⁰ O, Tevbe 9/23 ayetinin tefsirinde de, Allah'ın küfür sebebiyle babalar ve oğullar arasında dostluğu (müvâlât) nefyettiğini bildirerek, Esmâ'nın mezkur hadisinden ötürü, bağışta bulunma (hibe) ve sıla ile ihsanda bulunmanın velayetten istisna edilmiş olduğunu söyler ve Mümtehine 60/8 ayetine atıfta bulunur.¹¹¹ Cessas ise, cizye ayeti (Tevbe 9/29) münasebetiyle Al-i İmran 3/118 ve Maide 5/51 ayetlerini de zikreder ve şöyle der: "Bu ayetlerde Allah kafirlerle dostluktan (müvâlât), onlara ikramda bulunmaktan (ikrâm) nehyetti, onları hakir görmeyi (ihâne) ve küçümsemeyi (izlâl) emretti ve izzet ve üstünlük (uluvvü yed) anlamı taşıdığı için müslümanları kendi işlerinde onlardan yardım istemekten nehyetti. Aynı şekilde Ömer de Ebu Musa'ya

105 Zemahşeri, a.g.e., 1/422 (Al-i İmran 3/28 ayetinin tefsirinde).

106 İbn Kesir, a.g.e., 2/392 (Nisa 4/144 ayeti münasebetiyle).

107 Razi, a.g.e., 8/125 (Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle).

108 Razi, a.g.e., 8/136.

109 Kurtubi, a.g.e., 4/115 (Al-i İmran 3/118 ayeti münasebetiyle). Aynı rivayetin diğer bir vechinin sonunda ise "Duymadın mı Allah şöyle buyurdu: ..(Maide 5/51) denilmektedir. Bkz. Razi, a.g.e., 3/411.

110 İbnu'l-Arabi, a.g.e., 2/634.

111 İbnu'l-Arabi, a.g.e., 2/907; Kurtubi, a.g.e., 8/60-1. Bu hadis şöyledir: Esmâ "Ey Allah'ın Elçisi! Annem müşrik olduğu halde arzu ederek bana geldi. Ben de ona sılada bulunayım mı?" dedi. Rasulullah da "Annene sılada bulun" diye cevap verdi."

yazıp onu ehl-i şirkten birisini kitabetinden istiane etmekten nehyedip Al-i İmran 3/118 ayetini okudu ve ‘Allah onları zelil yaptıktan (izlâl) sonra onları aziz kılmayın’ dedi.”¹¹² Alusi’nin kaydettiğine göre bazıları da, içerisinde velayetin yasaklandığı Al-i İmran 3/28 ayetinden istidlalle gayri müslimleri çalıştırmamanın, divanla ilgili ve başka işlerde istihdam etmenin caiz olmadığını söylemiş ve gayri müslimlere selam vermeği, tazimde bulunmayı, künye ile çağırılmayı ve meclislerde saygı göstermeyi de yasaklanan dostluktan (müvâlât) saymışlardır.¹¹³

İbn Atiyye ise Maide 5/51 ayetiyle ilgili olarak şöyle der: “Burada Allah, kendileriyle imtizaca ve onları desteklemeye götürecektir. Yardım etme ve ihtilatla (hilta) Yahudi ve Hıristiyanların veliler edinilmesini yasaklamıştır. Bu ayetin hükmü bakidir.. Yahudi ve Hıristiyanlarla, birbirine karışma (muhâlata) ve sıkı ilişkiler kurma (mülâbese) olmaksızın muamelede bulunmak ise bu nehye girmez. Rasûlullah (s.a.v.) bir Yahudi ile muamelede bulunmuş ve ona zırhını rehin olarak bırakmıştır.”¹¹⁴

Razi, Al-i İmran 3/28 ayetinin tefsirinde nazım keyfiyeti sadedinde işlerin kemalinin ancak iki şeyde, yani Allah’ın emrini tazim ve halkına da şefkette olduğunu söyler, daha sonra bu konuda şu açıklamalara yer verir: “Bil ki, müminin kafirle dost olması (müvâlât) şu üç anlama gelebilir: 1- Onun, kafirin küfrüne razı olması ve bu sebeple onu veli edinmesi. O, bundan menedilmiştir, çünkü bunu yapan her kişi o dinde isabetli sayılır, küfrün tasvibi ise küfürdür, küfre rıza da küfürdür, o halde kişinin bu sıfatla beraber mümin olarak kalması mümkün değildir. 2- Dünyada zahir hasebiyle güzel muâşeretle bulunmak. Bu, müminin menedilmediği bir şeydir. 3- Bu kısım ilk iki kısım arasında ortada gibidir ki, kafirlerle dostluğun, onların dininin batıl olduğuna itikad etmekle beraber, gerek akrabalık sebebiyle, gerekse muhabbet sebebiyle onlara meyletme, yardım etme ve destekte bulunma manasında olmasıdır, bu küfrü gerektirmez, ancak mümin bundan yasaklanmıştır, çünkü bu manadaki dostluk bazen onu onların yolunu güzel görmeye ve onların dininden razı olmaya götürebilir ki, bu da onu İslam’dan çıkarır. Bundan dolayı, Allah teala tehdit yöneltmiş ve “Kim bunu yaparsa, Allah ile bir ilişkisi kalmaz” buyurmuştur.”¹¹⁵ Razi’ye göre, düşmanların veli edinilmemesindeki sebep ise şudur: “Bütün insanlar nezdinde en aziz ve büyük olan şey, dindir; zira onunla Allah’a yaklaşılar ve ahiret saadetine tevessül edilir. Böyle olunca da, din sebebiyle hasıl olan düşmanlık, düşmanlık

112 Cessas, a.g.e., 4/293 ve 4/278 (Tevbe 9/23 ayeti münasebetiyle).

113 Alusi, a.g.e., 3/120. Alusi, İzz b. Abdisselam’ın da bu görüşte olduğunu söyler ve meclislerde gayri müslimlere saygı gösterilmesini doğru bulmaz.

114 İbn Atiyye, a.g.e., 2/203-4

115 Razi, a.g.e., 2/434-5.

çeşitlerinin en büyüğü olmuştur. Ve yine böyle olunca, en büyük düşmanlık gerekçelerinin bulunduğu yerde sevgi ve velayeti istemek de mümteni olmuştur.¹¹⁶ O, –içerisinde kafirlerin sırdaş edinilmesinin yasak edildiği- Al-i İmran 3/118 ayetinin tefsirinde bu ayetin umumilik ifade ettiğini belirttikten sonra, ayetin mutlak olarak kafirlerle arkadaşlığı (musâhabe) men'i iktiza etmesiyle Mümtetine 60/8 ayetinin nasıl cem edilebileceği sorusuna, hâssın âmma takdim edileceğini söyleyerek cevap vermiştir.¹¹⁷ İmam Şafii'nin ise, Mümtetine 60/8 ayeti dolayısıyla, “Mal ile sıla yapma, iyilik yapma (birr), adaletle davranma (ihsân), yumuşak söz söyleme ve mektuplaşma, velayet konusunda müslümanların nehyolunduklarından başka şeylerdir.. Velayet; iyilik (birr) ve adaletle davranmaktan (ihsân) başka bir şeydir” dediği görülmektedir.¹¹⁸ İmam Şafii ve Razi'nin bu açıklamalarından onların gayri müslimlerle münasebetlerde daha ılımlı bir çizgide olduklarını söylemek mümkündür.

Bazı müfessirlerin yine gayri müslimlerle dostluğun kesildiği görüşünün delili olarak mezkur ayetlerin tefsirinde şu hadislere de yer verdiği görülmektedir: Ebu Hüreyre'in naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Kişi arkadaşının (halîl) dîni üzeredir; o halde her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine baksın.”¹¹⁹ Yine Hz. Peygamber Ebu Zerr'e: “Ey Ebu Zer! İmanın bağlarından hangisi daha sağlamdır?” dedi. O, “Allah ve Rasulü daha iyi bilir” diye cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Allah için dost olmak (müvâlât), Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir” buyurdu.¹²⁰ Bazı tefsirlerde de Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle şu hadis kaydedilmiştir: ed-Deylemî'nin Hasan-Muaz-Hz. Peygamber tarikıyla tahrîç ettiği bir rivayete göre Muaz şöyle demiştir: Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Allahım! Bir facir'in –diğer bir rivayette, veya bir fasıkın- ne desteğini ne de nimetini bana nasip etme ki kalbim onu sevsin! Zira ben, bana vahyolunanlar içerisinde .. (Mücadele 58/22) ayetini buluyorum.”¹²¹

116 Razi, a.g.e., 3/280 (Nisa 4/88-9 ayeti münasebetiyle).

117 Razi, a.g.e., 3/36-8.

118 İmam eş-Şafii, Ahkamu'l-Kur'an, Beyrut 1990, s.539-540.

119 Ebu Davud, el-Edeb, 19; Tirmizi, ez-Zühd, 40; Razi, a.g.e., 8/136 (Mümtetine 60/1 ayeti münasebetiyle); Kurtubi, a.g.e., 4/115 (Al-i İmran 3/118 ayeti münasebetiyle).

120 Razi, a.y. Ahmed ve başkaları Berâ b. Azib'den merfu olarak şu hadisi tahrîç etmiştir: “İmanın en sağlamı, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir.” Bkz. Alusi, a.g.e., 28/35-7 (Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle).

121 Alusi, a.y.

Genel Anlamda Gayri Müslimlerle Dostluğun Yapılabileceği Görüşü

Bu görüşe göre Kur'an mezkur ayetlerdeki ve daha başka ayetlerdeki ifadeleri geçmiş dönemlerde, belli gayri müslimlerin apaçık gerçek karşısında gösterdikleri düşmanlığı dile getirmek için kullanmıştır. Ancak bu ifadelerin, bugünün bütün gayri müslimleri için de kullanılması gerekmemektedir. Müslümanlara düşmanlık etmeyen gayri müslimlerle -ihtiyatlı olmak şartıyla- belirli ölçüler içerisinde dostluk ve işbirliği yapılabilir. Bu görüşün şu temeller üzerine oturtulduğu görülmektedir:

1- Bu tür ayetlerde sübut-u kat'ie arandığı gibi, delalet-i kat'ie de aranmalıdır. Yani bu ayetlerin Kur'an ayetleri olduğu kesindir. Fakat, bu ayetlerin ilk günden bu yana bütün Yahudi ve Hıristiyanları içine aldığı kesin değildir. Bu ayetler tevil edilebilirler. Zira nehy-i Kur'ani âmîm değildir, mutlakdır. Mutlak ise takyid olunabilir. Zaman bir büyük müfessirdir. Kaydını izhar etse, itiraz olunmaz. Hem de hüküm müstakk üzerine olduğundan; me'haz-i iştikakı hükmün illetini gösterir. Demek bu nehiy, o dönemlerde kendilerini Yahudilik ve Hıristiyanlığa mensup addedenlerin Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa getirdikleri yanlış yorumlarından ve o yorumu hayatlarına hayat kılmalarından dolayıdır. Daha doğrusu, onlar dini inanç ve düşünceyi bir düşmanlık sebebi ve malzemesi yapmalarından dolayı Kur'an onları böyle bir üslupla ele almıştır. Yani Kur'an'ın tavrı şahıslara değil, yanlış davranış, yanlış düşünce ve gerçek karşısında düşmanlık üretmeye ve tasvip edilemeyecek daha değişik sıfatlara karşıdır. Kaldı ki Kur'an, bazılarını sert gibi gelse de, en uygun ifadelerle ortaya koyduğu bu tür sıfat ve davranış sahiplerini ikaz ve tehdit etmesinin hemen ardından, çok yumuşak ifadelerle gönülleri hakikate uyarmaya ve kalplere ümit aşlamaya çalışır. Hem de bir insan zatı için sevilmez. Belki muhabbet onun sıfat veya sanatı içindir. Öyle ise her bir kafirin de bütün sıfat ve sanatları kafir olmak lazım gelmez. Binaenaleyh müslüman olan bir sıfat veya bir sanatı istihsan etmekle iktibas etmek neden caiz olmasın? Kişi, Ehl-i Kitaptan bir hanımı olsa, elbette onu sevecektir.

2- Saadet asrında büyük bir dinî inkılab meydana gelmişti. Bu inkılap bütün zihinleri din noktasına çevirdiğinden, bütün muhabbet ve adaveti o noktada toplayıp muhabbet ve adavet eylediler. Onun için gayri müslimlere olan muhabbetten nifak kokusu geliyordu. Fakat şimdi ise dünyada acip bir medeni ve dünyevi inkılap vuku bulmuştur. Bütün zihinleri zabt ve bütün akılları meşgul eden, nokta-i medeniyet, terakki ve dünyadır. Aynı zamanda onların çoğu dinlerine o kadar mukayyed değildirler. Binaenaleyh onlar ile dost olmamız medeniyet ve terakkileristihsan ile iktibas etmektir ve her

saadet-i dünyeviye'nin esası olan asayiş muhafazaya yardımcı olur. Bu dostluk katiyyen Kur'an'ın nehyine dahil değildir.¹²² Fakat mütezellilane değil, belki izzet-i diniyeyi muhafaza ederek olmalıdır. Mutlaka husumet zararlıdır.

Bu temel görüşe sahip olanlardan Süleyman Ateş de sık sık Mümtehine 60/8 ayetine atıfta bulunur ve şöyle der: "Bu ayetlerin, müslümanların o zamanki stratejik durumlarıyla yakın ilişkisi vardır. Müslümanlar, o zaman gayri müslimlerle, özellikle Kureyş müşrikleriyle savaş halinde idiler. İslam'ın karşısında bir tutum alan Yahudiler de İslam'ın yıkılması için fırsat kolluyorlardı. Bundan dolayı kuvvetli durumda bulduklarını hissettikleri zaman Hz. Peygamber'le yaptıkları antlaşmayı derhal bozup müşrikleri destekliyorlardı. Şimdi müslümanların, böyle kimselerle sıkı fıkı dost olmaları, askeri sırların, bunların eline geçmesine sebep olurdu. İşte böyle aleyhlerine bir sonuç doğuracak durumlarda inkarcılar toplumu ile dost olmaları yasaklanmıştır. Muhammed Reşid Rıza da ayetlerin, Hz. Peygamber'in yaşadığı şartlarla yakın ilişkisi olduğuna temas ederek özetle şöyle diyor: "Bu ayetler müslümanları, başka toplumlarla kendi yararlarına olacak antlaşmalar yapmaktan menetmediği gibi, savaş halinde bulunmadıkları toplumlarla ilişki kurmaktan da menetmez."¹²³ "Ancak dost tutulmaması emredilen gayri müslimler, İslam düşmanı olanlardır. Tarafsız insanlara karşı iyi davranmakta, onlarla dostluk kurmakta bir sakınca yoktur.¹²⁴ Dikkat edilirse burada (Al-i İmran 3/118) sıkı fıkı dost tutulmamaları istenen kimseler, müslüman olmayan herkes değil, fakat müslümanlara düşmanlıkları, hiyanetleri belli olan, davranışlarıyla bunu ortaya koymuş bulunan kimselerdir. Yoksa Kur'an, müslümanları, müslüman olmayan tarafsız, iyi insanlarla dost olmaktan menetmemiş, tersine böyle insanlarla iyi geçinmeyi emretmiştir.¹²⁵ Kendisinin de bu görüşü benimsediği kanaatini taşıdığımız Hamdi Yazır ise Al-i İmran 3/28 ayetinin tefsirinde şu sözlerle konunun farklı bir yönüne dikkat çeker: "...Kesinlikle müminler, kafirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluktan sakınmalıdırlar. Meğer ki, bütün bu gibi tehlikelerden korunabilecek bir vaziyette bulunsun ve korunabilsin."¹²⁶

Mümtehine 60/8 ayetinde belirtilen miktardaki dostluğun (müvâlât) yasaklanmamış olduğunu, bilakis onlar hakkında emredilmiş olduğunu¹²⁷

122 Bkz. Said Nursi, Asâr-ı Bediyye, İstanbul 433-5 (Maide 5/51 ayeti münasebetiyle).

123 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/34-5.

124 Süleyman Ateş, a.g.e., 9/401 (Mümtehine 60/8-9 ayetleri münasebetiyle).

125 Süleyman Ateş, a.g.e., 2/99-101.

126 Hamdi Yazır, a.g.e., 2/340.

127 Kâsîmi, a.g.e., 16/5768.

ifade eden Kasimi, Mücadele 58/22 ve Mümtetine 60/1 ayetlerinde sevilmemeleri ve veli edinilmemeleri istenilenlerin Allah ve Rasulü ile harbeden, O'nun yolundan insanları alıkoyan, düşmanlıklarını ve kinlerini açıktan yapanlar olduğunu, içimizde bizim kanunlarımıza uyan ehl-i zimmete ise bu ayetin (Mücadele 58/22) şamil olmadığını, zira onların mezkur manada düşmanlar olmadığını, bunun için bizim lehimize olanların onların da lehine, bizim aleyhimize olanların da onların da aleyhine olduğunu, onlarla evlenmenin, ortaklık kurmanın, onlarla beraber ticaret yapmanın, hastalarını ziyaret etmenin caiz olduğunu, Hz. Peygamber'in hasta bir Yahudiyi ziyaret ettiğini ve ona İslam'ı arzettiğini, onun da bunu kabul ettiğini söyler¹²⁸ ve bu konuda aslın Mümtetine 60/8 ayeti olduğunu belirtir.¹²⁹ O, "İçli dışlı olma (mübâtane), müşavere ve kafirlere sırların ifşası şeklinde olan dostluk (müvâlât) caiz değildir. Eğer, 'pek çok alim kafir kadının nikahını caiz görmüştür, bunda ise kadınlara çok yakınlık (hulta) ve içli dışlı olma (mübâtane) vardır..' denilirse, bunun cevabı şöyledir: Maksat, onlarla din konusunda ve kendilerine tazim bulunan konularda olan dostluktur", der.¹³⁰

Kanaatimizce, tarihi hadiseleri kendi tarihsellikleri içinde ele almalı, yani her hadiseyi kendi şartları ve konumu içinde değerlendirmeli ve bugünkü davranışlarımızda da bugünkü tavırları esas almalıyız. Bu bakımdan –bazı tecrübelerimize de dayanan- düşüncemize göre, müslümanlara düşmanca davranmayan gayri müslimlerle –ihtiyatlı olmakla birlikte- genel anlamda dostluğun olabileceğine ve gerektiğine dair bu son yaklaşım, hem Kur'an'ın maksatlarına ve nehyindeki illetlere uygundur, hem de günümüzde İslam'ın temsilinde buna ihtiyaç vardır. Şimdi bu yaklaşımın bazı gerekçeleri üzerinde duralım.

ÇEŞİTLİ BOYUTLARIYLA GAYRİ MÜSLİMLERLE DOSTLUK

Dostluğun Temel Gerekleri Açısından

Daha önce, yasaklanan velayetle ilgili ayetlerin ve Allah ve Rasulüne düşmanlık edenlerin sevilmeyeceğinin bildirildiği Mücadele 58/22 ayetinin tefsirinde bazı müfessirlerin gayri müslimlerle genel anlamda dostluk olamayacağına dair açıklamalarını ve buna destek olarak verdikleri bir kısım hadisleri görmüştük.

128 Buhari, el-Merda, Babu İyadeti'l-müşrik, H.no 717.

129 Kasimi, a.g.e, 16/5730-1.

130 Kasimi, a.g.e, 4/824 (Al-i İmran 3/28 ayeti münasebetiyle).

Ebu Hüreyre'den gelen "Kişi arkadaşının (halil) dini üzeredir; o halde her biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine baksın."¹³¹ hadisiyle ilgili olarak belirtmek gerekir ki bu hadiste belirtilenler, genel ahlaki bir prensiptir ve sadece gayri müslimlere karşı değil, aynı zamanda liyakatsiz müslümanlara karşı da geçerlidir, kötü yolda giden insanlara tabi olmamak anlamındadır. Nitekim Kurtubi, Al-i İmran 3/118 dolayısıyla İbn Mes'ud'un şu sözüne yer vermiştir: İnsanları kardeşlerine göre değerlendirin.¹³²

Yine Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "(İmanın en sağlam bağı), Allah için dost olmak (müvâlât), Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir"¹³³ hadisiyle ilgili olarak da şunlar söylenebilir: İslam'da bütün varlık "Allah için sevmek" hükmünce Allah için sevilir. "Allah için buğzetmek" ise insan için değil, duygu, düşünce ve sıfatlar için geçerlidir. Dolayısıyla buğzedilmesi gereken insan değil, ahlaksızlık, küfür ve şirk düşüncesidir. Cenab-ı Hak, insanı "kerim" olarak yaratmıştır ve herkesin belli ölçüde bu kerametten nasibi söz konusudur. Allah Rasülü bir Yahudi cenazesi geçerken ona insan olduğundan dolayı saygı duyarak ayağa kalkmış ve kendisine onun bir Yahudi olduğu hatırlatıldığında da, "Ama, bir insan" cevabını vermiş ve İslam'ın insana verdiği değeri göstermiştir.¹³⁴ Razi'nin de Mümtehine 60/1 ayeti münasebetiyle -başka bir maksatla- ifade ettiği gibi, düşmanlığın bir hususa nispetle, sevginin ise başka bir hususa nispetle olması akıldan uzak değildir.¹³⁵ Râğıb ise bu konuda şöyle der: "el-muhabbetu fillah" (=Allah için sevmek)'daki muhabbetten murad, yalnız ihşanda bulunmaktır, hillet (dostluk) de böyledir.¹³⁶ Razi de Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle bu konuya belli derecede bir açıklık getirmektedir: "Eğer, ümmet onlarla arkadaşlık yapma (muhâlata), muamelede bulunma ve beraber yaşamanın (muâşeret) caiz olduğunda icma etmiştir; o halde bu haram ve mahzurlu sevgi nedir? denilirse, biz de deriz ki: Mahzurlu sevgi, onların, kafir olmalarına rağmen, din ve dünya bakımından menfaatlerini istemektir. Bunun dışındaki hususlarda ise sakınca yoktur."¹³⁷

Bazılarınca Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle kaydedilen ve Muaz'ın Hz. Peygamber'den naklettiği "Allahım! Bir facir'in -diğer bir

131 Ebu Davud, el-Edeb, 19; Tirmizi, ez-Zühd, 40.

132 Kurtubi, a.g.e., 4/114.

133 Razi, a.g.e., 8/136 (Mümtehine 60/1 ayeti münasebetiyle). Ahmed ve başkaları ise, Berâ b. Azib'den merfu olarak şu hadisi tahric etmiştir: "İmanın en sağlamı, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir." . Bkz. Alusi, a.g.e., 28/35-7 (Mücadele 58/22 ayeti münasebetiyle).

134 Buhari, el-Cenaiz, 50.

135 Razi, a.g.e., 8/136.

136 Rağıb, a.g.e., HLL md.)

137 Razi, a.g.e., 8/124.

rivayette, veya bir fasıkın- ne desteğini ne de nimetini bana nasip etme ki kalbim onu sevsin! Zira ben, bana vahyolunanlar içerisinde .. (Mücadele 58/22) ayetini buluyorum.¹³⁸ hadisine gelince, ifade edelim ki bu hadiste de fasık ve facir ifadeleri umumidir ve bu vasıfları taşıyan bütün insanlar için geçerlidir. Hz. Peygamber'in Mısır kralı Mukavkıs'ın gönderdiği hediyeleri kabul etmesi, mezkur hadisteki arzunun sadece belirtilen sıfatları taşıyanlar hakkında olduğunu ifade ediyor olmalıdır.¹³⁹

Ebu Musa el-Eş'ari'nin gayri müslim bir katip tutması dolayısıyla Hz. Ömer'in dile getirdiği ileri sürülen görüşler ve gayri müslimlere ikramda bulunma, selam verme, onları künye ile çağırma, meclislerde saygı gösterme ve benzeri davranışların yasaklanan dostluktan sayılması, kanaatimizce hiçbir sahih nassa dayanmamaktadır ve özel veya şartlara bağlı (konjonktürel) değerlendirmelerin sonucudur. Mesela büyük fakih İbn Hacer el-Heytemî, el-Fetâvâ el-Hadisîyye adlı eserinde mecliste ehl-i zimmet için ayağa kalkmanın caiz olduğu görüşünü dile getirmiş ve bunu Mümtehhine 60/8 ayetinde izin verilen iyilik ve ihsanda bulunma babından saymıştır.¹⁴⁰ Yine büyük fakih İsmail b. İshak el-Kadî'nin yanına bir zimmi gelmiş, o da ona tazim ve teşrifte bulunmuştur (ikrâm). Orada bulunanlar onun bu davranışını hoş karşılamamışlar ve o da bunun üzerine onlara bu ayeti okumuştur.¹⁴¹ Tabiinin büyük imamı Alkame de şu olayı nakletmiştir:

“Bir seferde Abdullah (İbn Mes'ud) bizimle beraber bulundu. Bizimle birlikte bazı Fars reisleri de vardı. Onlar başka bir yola gitmek için ayrılınca Abdullah onlara selam verdi. Ben Abdullah'a bunu mekruh görüp görmediğini sordum. O ise, bunun birlikteliğin (suhbet) hakkı olduğunu söyledi.”¹⁴² Aslında, gayri müslimin verdiği selamı iade etmeyi kimsenin mekruh görmemiş olduğu nazarı itibara alınacak olursa¹⁴³, müslümanın müslümana düşmanlık beslemeyen gayri müslime -değişik tarzda da olsa- selam vermesini mekruh saymanın mantığını anlamak mümkün gözükmemektedir.

Hamdi Yazır'ın da -Mümtehhine 60/8 ayetinin tefsirinde- ifade ettiği gibi, burada müşrik ebeveyn hakkındaki “Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için zorlarsa, onlara itaat etme. Onlarla iyi geçin (sâhibhümâ)..” ayetini de zikretmek gerekir. Bu şu demektir: Onlara normal şekilde yardımcı ol. Yani günaha iştirak etmeksizin

138 Razi , a.g.e., 8/125; Alusi, a.g.e., 28/35-7.

139 Bkz. Muhammad Hamidullah, Le Prophète de l'Islam, Paris 1979, 2/925.

140 Bkz. Alusi, a.g.e., 3/120; 28/75.

141 İbnu'l-Arabi, a.g.e., 4/1786; Kurtubi, a.g.e., 18/40.

142 Cessas, a.g.e., 5/315.

143 Cessas, a.y.

şeriatın razı olacağı iyilik ve insanlığın gerektireceği şekilde beraberlerinde bulun...”¹⁴⁴ Aynı zamanda “..Kendilerine kitap verilenlerin yiyeceği size helaldir, sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir. Mümin kadınlardan iffetli olanlar ile, daha önce kendilerine kitap verilenlerden iffetli kadınlar da.. size helaldir.” (Maide 5/5). ayetini de zikretmek gerekir. İbn Cüzey buradaki “sizin yiyeceğiniz de onlara helaldir” kısmının, müslümanların, yiyeceklerinden ehl-i kitaba verebileceklerine dair mübahlık ifade ettiğini söyler.¹⁴⁵

İbnu'l-Kayyim el-Cevzî de, İğâsetü'l-Lehfân adlı eserinde gayri müslimler için meşru ruhsatlardan içi rahat etmeyenlere karşı şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v.) kendisini davet edene icabet ediyor ve onun yemeğini yiyordu. Onu bir Yahudi arpa ekmeği ..ile ağırlamıştı. Müslümanlar ehl-i Kitab'ın yemeklerinden yiyorlardı. Ömer (r.a.) gayri müslimlere, onlara uğrayan müslümanlara yedikleri yemeklerden yedirmeleri şartını koymuştu. Allah (a.c.), bunu kitabında helal kılmıştır. Ömer (r.a.) Şam'a gelince ehl-i kitap onun için yemek yaptılar ve onu davet ettiler. O yemeğin nerede olduğunu sordu. Kilisede olduğu söylenince oraya girmeye hoş karşılamadı ve H. Ali (r.a.)'ye bir cemaatle yemeğe gitmesini söyledi. Ali, müslümanlarla yemeğe gitti. Kiliseye girdi ve yemeği yediler. Ali (r.a.) kilisedeki surete bakmaya başladı ve ‘Ne oluyor Müminlerin emirine! Kiliseye girseydi ve yemek yeseydi!’ dedi.¹⁴⁶

Gayri Müslimlerle Yardımlaşma ve İttifak

Öte yandan, Mümtehine 60/8 ayetinin yorumlarını kaydederken müslümanların düşmanca davranmayan gayri müslimlere maddi yardımda bulunabileceği ifade edilmişti. Nitekim fihri tefsir sahiplerinden Cessas, bu ayette ehl-i harb dışındaki ehl-i zimmete sadaka verilmesinin cevazına¹⁴⁷, İlkiya ise hem buna, hem de müslüman oğulun ehl-i harb olmayan zimmi babaya nafaka vermesinin vücubuna delil bulunduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁸ Ebu Bekr İbnu'l-Arabi ise, ayetin ifadesinin mezkur nafaka vermeyi vacip değil, mübah kıldığı görüşündedir.¹⁴⁹

İmam Şafii ve Cessas gibi bazıları yukarıda zikri geçen ayetlerin tefsirinde –veli kelimesinin bir anlamı da yardımcı demek olduğundan- yasaklanan müvalatın savaşta kafirlerden yardım istemeyi de kapsadığını ileri

144 Hamdi Yazır, a.g.e., 6/273.

145 İbn Cüzey, a.g.e., 1/304.

146 Kasimi, a.g.e., 16/5731.

147 Cessas, a.g.e., 5/327.

148 Alusi, a.g.e., 28/75.

149 İbnu'l-Arabi, a.g.e., 4/1786; Kurtubi, a.g.e., 18/40.

sürmüşlerse de, Ebu Hanife'nin de içlerinde bulunduğu cumhur, bunun caiz olduğu, ancak bunun bağilerle değil kafirlerle savaş durumunda olabileceği görüşündedir. Rasulullah'ın bazı uygulamaları da bunu göstermektedir.¹⁵⁰ Ayrıca, Müslümanlarla savaşmayan gayri müslimlerle ortak düşmanlara karşı ittifak yapılabilir. İttifak başka, can ciğer dost olmak başkadır. Bir müslüman toplumu, gayri müslimlerle dost olabilir ve onlarla ittifak kurabilir, fakat bu dostluk ve ittifak, başka müslümanlara zarar vermemekle şartlıdır.¹⁵¹

Bazıları da yine gayri müslimlerle velayetin yasaklandığı ayetlere dayanarak, kafirlerin müslümanların işlerinde çalıştırılmasının ve onların divan işlerinde veya başka işlerde istihdamının caiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.¹⁵² Ancak pek çok müfessir ve hukukçunun da dile getirdiği gibi, din ile bağlantısı olmayan ve müslümanların hayati önemi haiz gizli konularına vakıf olmanın söz konusu olmadığı alanlarda gayri müslimlerin çalıştırılmalarında herhangi bir engel mevcut değildir ve onlarla bu konudaki ilişkiler de yine Mümtetine 60/8 ayeti çerçevesinde değerlendirilmelidir.¹⁵³ Özellikle bu son iki husus, makalemizin çerçevesini aştığından konuyu kısa kesiyoruz.

150 Alusi, a.g.e., 3/120. Yine bkz. Cessas, a.g.e., 2/324, 3/276-7 ve 280, 4/104; Kurtubi, a.g.e., 6/145; Beydavi, a.g.e., 1/200.

151 Süleyman Ateş, a.g.e., 3/14.

152 Kurtubi, a.g.e., 4/114; Alusi, a.g.e., 3/120.

153 Mesela bkz. Razi, a.g.e., 4/411 (Kadi Abdul-Cebbar'ın Tevbe 9/23 ayeti dolayısıyla bu istikametteki görüşü); Süleyman Ateş, a.g.e., 3/15.

SONUÇ

İslam'ın, bizzat naslarıyla bütün din mensupları için bu dünyada Allah'ın iradesine dayalı ve hukuki bir çoğulculuğu öngördüğü bilinmektedir. Bu çerçevede gerek dünyada İslam'ın vadettiği sulh ve saadetin yaşanması, gerekse İslam'ın diğer din mensupları karşısında temsil ve tebliği için fertler ve toplumlar arasındaki münasebetlerde takınılacak tavır büyük önem taşımaktadır. İslamiyet, ruh taşıdıktan sonra herkesin can, mal ve ırzını teminat altına almıştır. Ehl-i Kitapla Müslümanlar arasındaki dostluk ve komşuluk haklarını ifade eden “zimmet” kavramının İslam hukukunda bir bölüm oluşturması, İslamın bu konuya verdiği önemin açık bir delilidir.

Beşeri ilişkilerdeki tutum, teknoloji ve iletimin geliştiği ve sosyal etkileşimin giderek arttığı günümüzde daha da önem kazanmaktadır. Yeryüzünde milyonlarca sulhe ve samimi dostluğa susamış ve İslam'dan bihaber insanlar bulunmakta, diğer taraftan da İslam'ın ve müslümanların saldırgan oldukları imajı dünya medyasında kastlı olarak sık sık gündeme getirilmekte ve İslam karşıtı bir propaganda desteklenmektedir.

Nebevi ruh, insanları kerim bir varlık olarak değerlendirmiş ve şefkatle irşadı esas almıştır. İrşad ise esas olarak sulh, sükunet, asayiş ve dostluk ortamında olur. Savaşı ve düşmanlığı esas almak ise, temelde, nasıl olursa olsun dünyevi hakimiyeti esas almış olmak demektir. *“Bu yeni Kitab'a inanmazlarsa (ve bu yüzden helak olurlarsa) arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin”* (Kehf 18/6) ifadesiyle anılan bir rahmet ve şefkat peygamberinin, tirtir titreyen bir gönülün, en sonunda –gerektiği zaman hariç- her işini savaşla halleden bir şahsa dönüşmesi muhal olan bir husustur.

İslam, ilk geldiği ortam içerisinde maalesef pek çok cephede hep düşmanlıklarla karşılaşmış ve bunun bir yansıması olarak da kendi camiası içerisinde düşmanlarla ilişki içerisine giren münafık bir zümrenin valığına şahit olmuştur. İslam, Medine döneminde düşmanlarla ve mezkur zümreyle dost olunamayacağını ve müslümanların esas dost ve hamisinin ancak müslümanlar olduğunu bildirmiş ve yakınlık ve dostluk konusunu yeniden tanzim etmiştir. Kur'an'da tanzim edilen velayet, temelde candan dost olma manasını taşır, bir yönüyle de İslam cemaatinin kimliğinin ve mahiyetinin netleşmesi ve korunmasını hedefler ve müslümanların bağımsızlığını ifade eder. Yoksa onu, mensubu bulunduğu ve kendisine karşı görevleri olan insanlık camiasından ayırdetmek ve âlemi bir düşmanlık arenasına çevirmek maksadını taşımamaktadır.

Her ne kadar bazıları Kur'an'da bu konudaki bazı ayetler dolayısıyla gayri müslimlerle dostluğun ebediyen kesildiğini ileri sürmüşlerse de, kanaatimizce, onlarla dostluğun nehyinde sarıhan belirtilen illetlerin

bulunması durumunda düşmanlık yapan insanlarla asla dost olunmaması, normal durumlarda ise din konusu ve sırdaşlık konusunun dışında İslam'ın aleyhine olmayacak bir tarzda onlarla dostluk ve iyi ilişkiler kurma asıldır. Ama ihtiyat asla elden bırakılmamalıdır. Müslüman başkasını asla gerçek manasıyla kendisine himayeci olarak kabul etmemelidir.

Şüphesiz müslümanların güvenliğini ve hayati menfaatlerini ilgilendiren işlerde samimi müslüman olmayandan başkasına güvenmek ve onları istihdam etmek doğru değildir. Ama ilimde ve sanatta herkesten istifade edilmelidir ve İslam tarihinde böyle yapılmıştır. Peygamberimiz, hikmeti müminin yitiği saymış ve nerede bulunursa alınmasını emretmiştir. Fakat İslam dini yalnız müslümanlardan öğrenilmelidir.¹⁵⁴

Günümüzde insanlık, tarihte görülmemiş bir zihni değişime şahit olmuştur ve bu gelişme kanaatimizce İslamiyet lehine müspet bir gelişmedir ve değerlendirilmelidir.

İnsanlar arasında etkileşim kaçınılmazdır ve dostluk yapanın her zaman kendisiyle dostluk yaptığı fert veya toplumlardan manen daha kuvvetli ve önde olması gerekmektedir. Müslüman her yönden kuvvetli olmalı ve değişen dünya şartlarında her zaman beşeri etkileşimde ilk inisiyatifi elinde bulunduran olmalıdır.

Müslümanlar arasında olduğu gibi gayri müslimleyapılacak dostluğun da farklı derece ve boyutları vardır ve fertlerin ve toplumların ahlaki ve psikolojik durumlarıyla yakından alakalıdır.

Müslümanlara dostluk elini uzatan hiç kimsenin eli boş çevrilmemiştir. Ama her şey iyi niyete bağlıdır. İyi niyet esas olduktan sonra müslümanlarla geçinmek kolaylaşır.

Sonuç olarak, İslam'ın ve müslümanın korunması şartıyla gayri müslimlerle farklı derecelerde temeli maddi çıkar ilişkileri olmayan dostluk yapılabilir ve bunda zaruret derecesinde maslahat vardır.

Dostluğa, sevgiye, hoşgörüyü müesses bir dünya kurmaya çalışmak herkesin menfaatinedir.